

Pražská vysoká škola psychosociálních studií

Písemná práce k bakalářské zkoušce

Postoje ke smrti v různých životních obdobích zejména v mladé
dospělosti

Michal Žmolík

Studijní obor:

Sociální práce se zaměřením na komunikaci a aplikovanou psychoterapii

Vedoucí práce: **PhDr. Jiří Růžička Ph.D.**

2005

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto písemnou práci k bakalářské zkoušce vypracoval samostatně a cituji v ní veškeré prameny, které jsem použil.

V Praze dne 15. srpna

.....

Poděkování

Děkuji PhDr. Jiřímu Růžičkovi Ph.D. za vedení mé bakalářské práce a za konzultace které se mi staly velikou inspirací. Veliký vděk chci také projevít paní doktorce MUDr. Olze Dostálové CSc. za četné konzultace k této práci, které mi pomohly vtisknout mé představy do srozumitelné osnovy. Pak také děkuji své přítelkyni Janě Kubešové za korekce textu a také za to, jak trpělivě snášela „zamoření“ našeho společného domova tímto nelehkým tématem, které v momentech, kdy jsem o něm přímo nemluvil, připomínalo svou přítomnost nahromaděnými knihami s tématem smrti. A svůj dík chci také sdělit mé sestře Martě za korekce přepsaného rozhovoru a nechci opomenout pomoc manželů Králíčkových při skupinových rozhovorech.

OBSAH

1	ÚVOD	5
1.1	Zdůvodnění volby tématu	6
1.2	Výklad pojmu.....	7
1.2.1	Somatická smrt	8
1.2.2	Psychická smrt.....	9
1.2.3	Sociální smrt	
2	PŘEDSTAVY A POSTOJE KE SMRTI V RŮZNÝCH NÁBOŽENSKÝCH SYSTÉMECH A KULTURÁCH	10
2.1	Představy a postoje ke smrti v naší kultuře	11
2.1.1	Historický vývoj	
2.1.2	Současnost	13
2.2	Představy a postoje ke smrti v jiných kulturách a náboženských systémech	14
3	VZTAH KE SMRTI V PRŮBĚHU ONTOGENEZE	17
3.1	Předškolní věk a nižší školní věk	18
3.2	Doba puberty a adolescence	20
3.3	Časná dospělost	22
3.4	Zralá dospělost	
3.5	Časné stáří a pozdější stáří	24
4	RŮZNÉ ZPŮSOBY SMRTI A UMÍRÁNÍ A JEJICH VNÍMÁNÍ SPOLEČNOSTÍ	27
4.1	Přirozená smrt	29
4.1.1	Ve stáří	
4.1.2	Následkem nemoci	31
4.1.3	Následkem úrazu	33
4.2	Nepřirozená smrt	34
4.2.1	Suicidium	
4.2.2	Homicidium	37
5	DISKUSE	40
5.1	Zamyšlení nad rozhovory	
5.2	Úvaha nad tématem trochu filosofická	41
6	ZÁVĚR	44
	SOUPIS BIBLIOGRAFICKÝCH CITACÍ	45
	PŘÍLOHA	47

1 ÚVOD

Smrt a smysl života jsou dvě existenciály, které před nás staví dvě zásadní otázky. Jsou to otázky, na něž můžeme hledat odpověď po celý život. Otázky po smyslu života se můžeme zbavit tak, že ji „shodíme ze stolu“ tvrzením, že nic takového stejně neexistuje. Realitu naší konečnosti můžeme jen „vytěsnit“ z našeho uvědomování, tato skutečnost sama tím však nezmizí. Smrt sami před sebou skrýváme velice špatně. Někteří psychologové říkají, že svou cestu k uvědomění si najde v oblecích jiných strachů a obav. A tam, kde se smrt ukáže ve své přirozenosti, nás její uvědomění vrací k předešlé otázce. Tato vystavenost neexistenci nás nutí se tázat po smyslu bytí. Může se před tyto dvě otázky života postavit člověk, který se považuje za ateistu? Může pokládat za smysluplné si tyto dvě otázky pokládat? Anebo jsou především doménou náboženství? Kdyby tomu tak bylo, jsou pak možná ti, co se považují za ateisty, spíše agnostici, alespoň co se tématu smrti týče.

Každá doba rozumí člověku a světu jinak. Toto paradigma se mimo jiné projeví i v přístupech k životně důležitým lidským obdobím a tak, jak se postupně proměňuje přístup k lidskému příchodu na svět, tak se mění i postoj k jeho odchodu. Postupně snad mizí přístupy, které striktně prosazovaly pouze a jenom odbornost a specializaci pro oba tyto zásadní momenty lidského života. Toto úzké zaměření na specializaci mělo za následek, že vzdalovalo narozené dítě matce a umírajícího rodině.

Vzhledem k tématu smrti, které se vymyká hlubšímu odbornému či jen lidskému poznání, využívám v této bakalářské práci mnoho rozdílných zdrojů. Uvědomuji si, jak snadno se tak mohu vzdálit „serióznímu“ pojetí. Snad se toho vystříhám tím, že většina použité literatury je od „uznávaných“ autorů. K nepoznatelnosti smrti se vyjadřuje ASSMANN (2003, s.71) když píše: *„Smrt je známa pouze zvnějšku, neumožňuje žádné „hermeneutické“ přiblížení ani „zúčastněné pozorování“.* A proto mám pocit, že vzhledem k „nepoznatelnosti“ smrti stojí vědci a umělci takřka v podobné výchozí pozici k poznávání. Alespoň co se týče její nesomatické podoby.

Věda poznává jen jednu z mnoha stran života a světa, čehož si nemusí být vždy vědoma. K tomu píše PEŠKOVÁ (1998, s.6) :

„..... může dojít ke ztrátě obzoru. Stane se tak tenkrát, jestliže se prosadí pošetilá představa, že svět je jen to, co se vejde do paradigmat vědění. Ale může rozum vyčerpat dané? Nezahrnuje svět i hru, krásu i vědecké abstrakce, není to svět lásky i lhostejnosti, otevřenosti i uzavřena, přírody i lidských výtvorů, nezahrnuje tedy okruh jsoucího a jeho bytných předpokladů, tj. i takové vztahy, které se jinak rozplynou v perspektivě pouhého rácia?“

Z pohledu lidských úspěchů v technologiích snadno zapomínáme na lidská omezení a na jakousi lidskou „vrženost“ ve světě. Dokážeme si prodlužovat život, léčit dříve smrtelné nemoci a měnit lidský genom. Člověk je tak schopen hlubokého zkoumání jdoucího především směrem indukce a tak si ani nemusí uvědomit ztrátu pohledu z širší perspektivy.

Zastávám názor, že život prožívaný bez občasného ohlížení se na smrt je jen žitá vytoužená představa o životě bez konce a ne žitá skutečnost. Uvědomuji si, že smrt úzce souvisí se životem. Není smrti bez života a života bez smrti. A z toho odvozuji, že se tak můžeme od umírajících dozvědět mnoho o životě. Avšak nejprve musíme unést přítomnost pomíjivosti, abychom mohli třeba jen v klidu posedět u jejich lůžka.

1.1 Zdůvodnění volby tématu

Důvody, proč jsem si vybral téma smrti, jsou především dva. Prvním důvodem je, že mě toto téma zajímá osobně, protože se smrtí se setkávám, jak mi umírají moji blízcí, a nakonec se týká i mne samotného - a také považuji za smysluplné si tuto skutečnost nechat zrcadlit. Druhý důvod je stejně nakonec provázán s tím prvním, neboť považuji za nutné, abych v roli pomáhajícího pracovníka poznal toto zúzkostňující téma co nejlépe a uměl reflektovat svůj strach. Tuto reflexi považuji za nutnou, abych tak mohl otevřeně o těchto věcech s klientem hovořit a nemusel vlivem své úzkosti od tématu odbíhat. Mé pojetí smrti ovlivnila věta, jejíž původ si už

nepamatuji, snad možná je z nějaké básně, nevím ale zní takto : „*Přijde smrt a bude mít tvé oči*“. Pro mne má tato věta velice silný náboj.

Uvědomuji si, jak jsou témata, o kterých v této práci píši, vzájemně provázaná. A někdy je těžké určit, kde tuto vzájemnou provázanost jakoby „přetnu“ pohledem nové kapitoly tak, abych v různých kapitolách neopakoval podobná sdělení. Částečnému prolínání se však nevyhnu. Pojítkem většiny kapitol je pohled naší euro - americké kultury.

Nejprve se v této práci pokusím smrt definovat z různých pohledů. Pak popisují, jak se ke smrti staví naše kultura a jak tomu bylo v naší minulosti. Dále píši o tom, jak je smrt pojímána v jiných kulturách. Teoretická témata zahajuji citacemi, které použiji z mého skupinového rozhovoru, jehož doslovný přepis je v Příloze. Citace, které zahajují kapitoly, jsem upravil, aby se staly srozumitelnějšími. Nakonec mi tato varianta, kdy citace používám jako jakási motta, přišla nejzajímavější. Nenavazují tak na ně přímo, ale jejich vliv je znatelný v následujícím teoretickém textu. Tím se celou prací táhne nit názorů mladých dospělých. Ne vždy se tyto věty váží přímo k danému tématu, tak například stěží se mohou mladí dospělí vyjadřovat k pocitům vážícím se ke smrti ve stáří, ale zastupují svým tvrzením něco, co je v tomto posledním životním období ve vztahu ke smrti důležité. Dále se věnuji tomu, jak se mění postoje ke smrti v průběhu ontogeneze, a ke konci píši o okolnostech, za jakých se člověk se smrtí potká, jak se s ní vyrovnává a jak je to vnímáno společností.

1.2 Výklad pojmů

Položím-li otázku, co je smrt, lékaři, bude jeho odpověď ovlivněna tím, že na smrt hledí z perspektivy života, kterého je smrt ukončením. A zde končí veškeré „objektivní“ pozorování. Ale jedním si můžeme být jisti. V lidstvu je smrt naprosto jednoznačně nejzákonitější jev. Zdali je smrt něco víc, to pro vědu i pro lidi zůstává tajemstvím. „*Status zemřelého je paradoxní. Zemřelý ztělesňuje přítomnost nepřítomného,*“ tvrdí Paul Ludwig LANDSBERG, „*přítomná v nepřítomnosti, je pro nás nikoliv smrt, nýbrž zemřelý, jeho mrtvola*“ (cit.dle ASSMANNA, 2003, s. 77).

Co ale smrt je? Vždyť doktor tak určí pouze nepřítomnost života. Jsme vůbec schopni představit si naši vlastní smrt? Jak píše Pavel ŘICAN (1990), máme tendenci všechno myšlené si představovat konkrétně, představujeme si tedy ztrátu vnímání jako tmu.

„Každá představa smrti – bez ohledu na to, zda se jedná o smrt jiného člověka, nebo o budoucí smrt vlastní – naráží na elementární logický problém, že žádný systém si nedokáže bezrozporně přestavit svůj vlastní konce“ (ASSMANN, 2003, s.71). I přes tuto potíž si někteří lidé představují smrt jako „nic“ následující po životě.

1.2.1 Somatická smrt

Dominantní postupy v moderní medicíně jsou kurativní. Doktor dbá o co nejlepší možné zachování životních funkcí. Smrt pak je pro doktora především zástava životně důležitých funkcí. Smrt jako nepřítomnost života. A ta je definována takto:

„Smrt - z lékařského hlediska stav, kdy u člověka dochází k nezvratným změnám v mozku, při nichž nastane selhání funkce a zánik center řídicích krevní oběh a dýchání. Zánik jedince, u něhož vymizí známky života a jeho funkce“ (VOKURKA a HUGO, 1998, s.408).

S rozvojem medicíny se vytvořil pojem „klinická smrt“. Tato se projevuje zástavou dechu a činnosti srdce, ale při okamžitě zahájené resuscitaci je možno někdy tyto funkce obnovit. Je řada lidí, kteří již mají zkušenost klinické smrti (VOKURKA a HUGO, 1998).

Mozek je nejvíce citlivý na nedostatek kyslíku ze všech orgánů. Po 5-ti minutách bez kyslíku už mohou nastat nevratné změny v mozku a po 10 minutách bez kyslíku už nastává smrt mozku (DOSTÁLOVÁ, 2004).

1.2.2 Psychická smrt

Psychická smrt nastane tehdy, když po somatické stránce fungují sice ostatní orgány, ale nastalo nevratné poškození vývojově mladších oblastí mozku při zachování základních funkcí částí vývojově starších (tj. center v prodloužené míše), takže takto postižený člověk je v trvalém bezvědomí, na své okolí nereaguje a nevnímá je. Časem musí být takový člověk dříve či později napojen na přístroje, aby mohl i takto animálně přežívat. Psychika tedy u něj úplně zaniká (DOSTÁLOVÁ, 2004).

1.2.3 Sociální smrt

Přestože se v pojmu „sociální smrt“ o smrt jako takovou nejedná, poukazuje tento pojem k sociální izolaci, se kterou se umírající setkává. Tato skutečnost nastává vlivem několika okolností. Jednou z nich je dlouhodobá hospitalizace, která člověka v terminálním stádiu nemoci postupně vyvazuje ze sítě sociálních kontaktů, a on tak přichází o většinu sociálních rolí. Může to být ovlivněno tím, že tento životní úsek nepovažujeme za plnohodnotné životní období. Někdy je člověk za takových okolností považován za mrtvého ještě dříve, než skutečně zemře. Na této izolaci může mít svůj podíl i pacient tím, že se postupně stahuje z vnějšího světa, což může i nemusí být důsledek předešlého.

Skutečnost sociální smrti bude znatelnější v kulturách, kde je smrt více tabuizována a tím odsunuta do ústraní. Vlivem této tabuizace a obav z blízkosti smrti, kde se člověku připomíná i jeho vlastní smrtelnost, se tak umírající odcizuje ostatním. Vzhledem k tomu, že člověk je tvor sociální, často tato situace jen urychlí následující smrt somatickou.

Naše neobvyklé chování k umírajícímu člověku může být také ovlivněno přirozenými emocemi, které souvisejí s blížící se ztrátou milované osoby. *„Existuje truchlení předem, smutek, kterým se s nemocným loučíme, dříve než zemřel. Citově se od něj chtě nechtě poněkud odpoutáme, jinak bychom nevydrželi být mu trvale na blízkou. Dovedeme nemocnému dokonce bez jakékoli logiky – a přece silně – zazlívat, že nás svou nadcházející smrtí opustí“* (ŘÍČAN, 1990, s. 414).

2 PŘEDSTAVA A POSTOJE KE SMRTI V RŮZNÝCH NÁBOŽENSKÝCH SYSTÉMECH A KULTURÁCH

Dotazovaná č.8

„... nedokážu si představit nekonečno. To jsou pro mne tak abstraktní pojmy .. prostě já, když to řeknu, tak mě to zúzkostňuje a vůbec... je možný, že já potřebuju nějakou berličku..... prostě v ni věřím. Já potřebuju nějaký prvotní impuls a to je pro mne ta energie. Což je důvod, příčina a počátek všeho“.

Smrt, toto slovo už v sobě nese silný emocionální náboj a jen málokoho nechá lhostejným. Možná se někdo nadšeně rozpovídá o tom, co teprve nádherného na nás po smrti čeká, většina středoevropanů je však spíše skeptická a při zmínce o smrti pociťují nepříjemné pocity. PŘÍHODA (1974b, s.469) k tomu píše: *„I když je smrt bezbolestná , působí největší duševní bolest, jakou člověk ve své ontogenezi prožívá“.* To, jak člověk uvědomění konečnosti prožívá, záleží na jeho pojetí smrti. Menší úzkost bude pravděpodobně prožívat ten, kdo se s tímto faktem vyrovnává vírou v posmrtný život či jinou formu pokračování existence, než ten, kdo věří, že smrt je totální konec jakékoliv formy existence. Slovo smrt tak provází podle PŘÍHODY (1974b) dva strachy. A to strach z ukončení vlastní existence a strach z tělesného a psychického utrpení při umírání. REMEŠ (2004) přidává ještě strach z toho, co následuje po smrti.

Někteří autoři (PŘÍHODA, 1974d) poukazují na souvislost strachu ze smrti a pudu sebezáchovy. Oboje přispívá k zachování lidské existence. Na stejnou funkci úzkosti poukazuje REMEŠ (2004), když ji přirovnává ke „zdravé kontrolce“, která říká : *„cukni, pálí“*, ale dodává, že by neměla blikat pořád.

Pud sebezáchovy je vlastní i zvířatům, ale strach ze smrti zná jen člověk. *„Lidé jsou z živých tvorů jediní, kteří vědí, že zemřou“* (ASSMANN, 2003, s. 73). Této „nespravedlnosti“ si lidé již dávno všimli a stala se tak námětem dvou prastarých mýtů. Je to např. v babylonském mýtu o Adapovi, který moudrost dostane v odkaze od svého otce, boha moudrosti, bohužel k ní však nedostane nesmrtelnost, která by k moudrosti měla patřit. A stejné téma se objevuje v biblickém mýtu, kdy Adam a Eva si utrhnou jablko ze stromu poznání, ale už nestihnou ochutnat ze stromu života.

Člověk, jenž pro přemíru vědění vypadl z řádu přírody, si musí vytvořit umělý svět, v němž by mohl žít. To je kultura. Kultura se rodí z vědomí smrti a smrtelnosti (ASSMANN, 2003). Sheen shledává původ tohoto strachu v našem mravním přesvědčení, že bychom zemřít neměli - a dále píše : „*Nebáli bychom se smrtí, kdyby byla pouhou fyzickou nutností*“ (SHEEN, 1969 s. 222).

Nejen že tento strach působí sebezáchovně ale jeho nevědomá složka může vést k další reprodukci. ŘÍČAN (1990, s. 281) k tomu dodává : „ *...Potřeba čelit strachu ze smrti, který může být ve dvacátých letech silný při neuróze, pod vlivem traumatizujících událostí (smrt někoho z nejbližších) i z jiných důvodů. Dítě tak může uspokojovat matčinu nevědomou fantazii o vlastní nesmrtelnosti*“.

2.1 Představy a postoje ke smrti v naší kultuře

2.1.1 Historický vývoj

Dotazovaná č.8

„Ale paradoxně při té úplně nejhorší situaci mého života jsem se smrtí najednou strašně bála. Jako soudu, představovala pro mě soud“

Dříve než začalo hromadné stěhování do měst, žil člověk v těsnějším sepětí s přírodou a jejím přirozeným rytmem, do kterého se samozřejmostí patřil i princip pomijivosti a vzniku. Těmito principy byl obklopen neustále. Vepřové se na talíř dostalo smrtí čuníka ze dvorka nebo z lesa, maso se ohřálo „zánikem“ dřeva. Dopravní prostředek, kůň, mohl být unavený, nemocný nebo jen starý na další službu. To, jak člověk přečká nadcházející zimu, záleželo na tom, jak se „urodilo“. Blesk mohl zapálit stodolu či barák, slepici mohla napadnout liška, ovce sežrat vlk. Člověk tak byl často konfrontován se svou nepatrností vůči vyššímu řádu přírody. Lidé se dožívali nižšího věku a smrt byla přítomna v jejich životech častěji. Častou smrti zapříčiňovala vysoká kojenecká a dětská úmrtnost, infekční choroby a špatná výživa.

Tak jako byl kostel se hřbitovem umístěn uprostřed obce, hrála víra v posmrtný život podobně důležitou roli v životech lidí. Smrt byla vnímána jako jakási brána z těžkého života do rajskeho života věčného. Člověk měl fyzicky i psychicky

blíže k lidem, kteří ho obklopovali, a byl na nich také více závislý, což posilovalo význam a důležitost rodiny. Prarodiče dožívají ve výminku nebo přímo ve stejné chalupě s mladými. *„Jednotlivci se v průběhu svého krátkého a nejistého života učili umírat, když pozorovali smrt v okolí, nebo pomáhali těm, jejichž těžká hodinka právě udeřila“* (HAŠKOVCOVÁ, 2000, s. 23).

Na další aspekt poukazuje Říčan když píše : *„Našim pradědům se na smrt chystalo mnohem lehčeji, zvláště když po nich zůstával majetek, třeba jen rodinná chalupa, kterou zdědili a zvelebili a nebo kus dobrého díla, který byl dlouho vidět“* (ŘÍČAN, 2000, s.412). Ostatně známo je úsloví, které ukládalo každému muži, aby během svého života *„postavil dům, zasadil strom a zplodil syna“*. Pomíjivost a smrt si člověk připomínal v kostele nebo doma v modlitbách. Se smrtí se lidé vyrovnávali nejen křesťanskou vírou, ale i svéráznými pohanskými zvyky. Smrt, kterou si personifikovali, pak v různých zvycích házeli do vody nebo ji pálili na hranici.

Důležité momenty v lidském životě doprovázely rituály, které tak člověku dodávaly jistotu a poukazovaly na významnost situace. Rituály provázely také umírání a smrt. Umírající dostával od kněze poslední pomazání a po jeho smrti bylo zvykem otevřít okna a zapálit svíčky. Tyto zvyky tak dávaly jistotu umírajícím a pomáhaly pozůstalým. Například černý oděv, do kterého se dnes stále ještě oblékají pozůstalí, lidem v jejich okolí oznamuje, že tento člověk může projevovat očekávanou lítost a bude se setkávat v okolí s větším pochopením, podporou a tolerancí.

Na barokních obrazech jsou znázorňovány významné osoby náboženského života v momentu jejich skonu. Umělci té doby smrti rozumí jako poslednímu a nejvyššímu poznání. *„Posledních sto let přineslo veliké změny. Člověk uvěřil v materii a stal se osamělejším a vykořeněným“* (VODÁČKOVÁ, 2002, s. 305). Přes všechny tyto změny se potřeby umírajících moc nemění. Jedno přání se však změnilo.

„V současné době by většina lidí dala přednost náhlé nebo rychlé smrti. Ve středověku, jak dokládá ars moriendi, vládl názor zcela opačný. Za nejhorší byla považována smrt náhlá a nepředvídaná, před ní měl ochránit člověka sám Bůh“ (HAŠKOVCOVÁ, 2000, s. 75)

Možná, že jedním z důvodů, proč nejsme schopni navázat na to, jak ke smrti přistupovali naši předci, může být tento : *„Samo popírání tradice, vášnivá snaha*

vymazat vše, co je uloženo v paměti lidského rodu, jsou jen jiným pokusem a únikem před skutečností smrti“ (SHENN, 1969, s. 221).

2.1.2 Současnost

Dotazovaná č.7

„Mně přijde těžký v tomhle hovořit za jiný lidi. To často sklouzává k moralizmu. Jako .. oni se neustále zajímají jen o peníze a jejich vydělávání. Já znám lidi, kteří - a na první pohled to tak nevypadá, že to tak mají - ale to, co se děje jako v nich, to bývá často o něčem jiným. Tu smrt si často uvědomují ...“

Většina z autorů knih, které v této práci používám, se vyjadřuje k současné společnosti a modernímu člověku velice kriticky. Například Haškovcová popisuje kult mládí, který v naší společnosti panuje. *„Kult mládí přerostl v kult obecné a věčně trvajících nedospělosti“* (HAŠKOVCOVÁ, 1989, s. 6). A dále poukazuje na odpovědnost, která této nedospělosti chybí. Erich FROM (cit. dle REMEŠE, 2004) píše o upřednostňovaném modu „mít“ před modem „být“. HEIDEGGER (cit. dle YALOMA, 1999) poukazuje na to, že žijeme ve světě věcí zahlceni malichernostmi, zaujati jak věci jsou, ztraceni v nich. A přicházíme tak o možnost uvědomovaného bytí, ve kterém žasneme, že věci jsou. V tomto stavu si uvědomujeme své bytí a žijeme autenticky.

Životní jistotu hledáme v hmotném zabezpečení, z čehož plyne především jistota existenční. *„Moderní člověk, žijící v poměrném blahobytu, přirůstá k životu tak, že i jeho možná ztráta jej duševně ničí“* (PŘÍHODA, 1974b, s.58). A jako důvod, proč se člověk takto obklopuje majetkem, shledává Shenn toto : *„Skutečnou příčinou takové nezřízené touhy po tom, co se tak často nazývá zabezpečení, je strach z vnitřní věčné prázdnoty. Z tohoto lpění na majetku pramení strach ze smrti, hrůza, že ztratíme všechno, co jsme nashromáždili, že se naše časné zabezpečení rozplyne ve věčnou nejistotu“* (SHENN, 1969, s.218).

Skutečnost smrti je pro naši společnost tak bolestivá, že se snažíme zahladit veškeré stopy, ve kterých se naše konečnost připomíná, smrt se tak stává společenským tabu. *„Kult věčného mládí přispívá k ponurému předstírání, že se smrt*

člověku vyhne“ (SHENN, 1969, s.220). Vzhledem k tomu, že si člověk nedovede představit svou neexistenci, a ani se tím nezabývá, tak žije, jako by žil věčně. Na obdiv je dáváno to mladé a krásné. Zahlazujeme vrásky, ve kterých se ohlašuje nastupující stáří, zahlazujeme stopy plynoucího času. Důraz je kladen na individualitu a tak člověk nakonec umírá osamocen v nemocnici nebo v jiném ústavu. Ze všech těchto projevů je evidentní, že ani v této životní epoše člověk ještě nerozumí smrti. „*Problém života a smrti je prubířským kamenem společenské vyspělosti*“, píše PŘÍHODA (1977).

Smrt přes veškerou tabuizaci se z naší společnosti nevytratila, ba naopak její násilná forma se vyskytuje v mnoha filmech. „*Lze například předpokládat, že zvýšený zájem o symbolicky prezentovanou smrt, např. v mediální produkci, může být reakcí na tabuizaci tohoto tématu v reálném životě*“ (VÁGNEROVÁ, 2000, s.502).

Co vlastně ovlivnilo naše pojetí života a smrti? Joan HALIFAX (1995) k tomu říká, že musíme jít hlouběji do kultury, abychom zjistili kořeny tohoto problému. Je to karteziánský dualismus, který člověka vydělil z přírody, rozdělil tělo od mysli, vytvořil dobro a zlo a oddělil smrt od života. Je zdůrazňováno individuální vlastnictví a materiální koncept našich životů - a je tak zanedbána duchovní, náboženská a filosofická dimenze. Dimenze žití a umírání, která dává životu hloubku.

Najdou se však i v naší společnosti tací lidé, kteří se naučili smrt opravdu znát, kteří se jí nebojí a nemají potřebu neustále s ní bojovat. Ti se stávají našimi učiteli života. Existují tisíce dětí, které rozumějí smrti daleko lépe a vědí toho o ní více, než mnozí dospělí (KÜBLER-ROSSOVÁ, 2003).

2.2 Představy a postoje ke smrti v jiných kulturách a náboženských systémech

Dotazovaná č.8

„.... *Určitě člověka ovlivňují filmy, knihy, výtvarný umění...a není to nějaká moje originální myšlenka, ale nejspíš slátanina z těchto všech věcí dohromady. Tak nějak mezi téma hvězdama se rozplynout, stát se součástí energie, bez vědomí...jakýhokoliv*“.

V této kapitole jen velice krátce a povrchně popisují, jak jednotlivé náboženské systémy rozumějí smrti a následnému posmrtnému stavu. Uvědomují si, že jakékoliv zprostředkování je ošemetné a naše schopnost jim porozumět je komplikovaná. Už z důvodu, že tyto náboženské systémy jsou v dané kultuře úzce spjaty s myšlením, které také prošlo dlouhým vývojem. Vždyť i lidé stejné víry mohou rozdílně interpretovat důležité texty, vážící se k jejich náboženství.

Obraz smrti, který si v sobě jedinec nese, je ovlivněn mnoha aspekty. Kromě náboženství mají na toto pojetí veliký vliv pohanské zvyky, mýty, pověry a tradice a také to, jak se kdo ve svém dosavadním životě se smrtí setkal. Některá z těchto pojetí člověk přejímá ze své kultury, aniž si to plně uvědomuje, přestože sám sebe považuje za ateistu.

V Masarykově slovníku naučném je pod heslem náboženství napsáno toto: „..... *název označující některé jevy v lidském životě, které se vztahovaly k představě jakéhosi pomyslna, již se dávalo jméno Bůh. Chápeme-li slovo náboženství ve smyslu co nejširším, není ve světě vůbec člověka bez náboženství..... city provázené vědomí závislosti na něčem, co nás přesahuje. A tuto závislost obměniti, činit tak abych zlepšil můj stav nynější nebo posmrtný“* (Masarykův slovník naučný, 1931). LANGLEYOVÁ (1993) definuje náboženství jako jedinečné úsilí každé společnosti vyjádřit význam své vlastní existence.

Je několik pohledů, podle kterých můžeme rozlišovat jednotlivá náboženská pojetí. Jedno z těchto dělení je na západní a východní tradici. Západní tradice má kladný postoj ke světu a usiluje o vykoupení nebo proměnu tohoto hříšného světa, život zde má váhu. Vychází ze semitské rodiny, patří do ní především židovské náboženství, islám, křesťanské náboženství a jejich odnože. Tyto náboženské systémy věří, že přijde den posledního soudu, kdy všichni mrtví budou stát před Bohem. A budou souzeni podle toho, jak žili. Shenn popisuje poslední soud takto: „*Bude se tam ozývat jen jediný hlas: hlas našeho svědomí, který vyjeví, jací opravdu jsme“* (SHENN, 1969, s.225). Smrt není vnímána jako konec existence a je v moci Boha, aby mrtvé z hrobu vyvedl. Židé zdůrazňují pokračování člověka na tomto světě v jeho potomcích a kultuře, místo nesmrtelnosti tak zaujaly dějiny.

U antických filosofů, u izraelitů i u křesťanů je Bůh výslovně otcem lidí a jejich duše je atomem všeducha. Pro křesťana se smrt stává mezníkem, kdy hyne tělo, kdežto duše z něho osvobozená jako z okovů trvá dále (PŘÍHODA, 1974b). Cicero

věřil, že lidské duše jsou nebeského původu a když odejdou z těla, mohou se svobodně vrátit do nebe a samozřejmě nejvolnější návrat tam mají lidé nejlepší a nejspravedlivější.

Druhou je tradice východní, která vychází z Indické rodiny. Zahrnuje hinduismus, buddhismus a jejich odnože. Jejich mystická tradice zdůrazňuje, že lidstvo nachází boha uvnitř svého ducha. Mají záporný postoj ke světu, uznávají absolutní duchovní povahu reality a pokouší se osvobodit duši z věčného koloběhu znovuzrození a převtělování, jemuž se podrobují na tomto světě (LANGLEYOVÁ, 1993).

Velmi podrobný popis umírání a posmrtných stavů tak, jak jim rozumí tibetský buddhismus, je uveden v *Tibetské knize mrtvých*. V této knize jsou popisovány tři smrtelné mezistavy „*bardo*“, kterými postupně prochází umírající člověk. V prvním bardu se „*zjevuje zemřelému jasné světlo, nazývané též světlem prapodstaty prvního barda, následované vzápětí druhým jasným světlem umožňujícím mu nazřít pravou podstatu bytí. Touto prapodstatou není ovšem nic jiného nežli prázdnota*“ (KOLMAŠ, 1991, s.23). Když člověk projde všemi bardy, tak buď vstupuje do nového těla nebo dochází k vysvobození a dosažení nejvyššího stupně osvícení v podobě buddhovství.

Jinak přistupovali k faktu smrti Egypťané, kteří věřili v nesmrtelnost duše. Času života přisuzovali jen nepatrnou hodnotu oproti času po smrti. Hrobky označují jako „*věčné domy*“ neboť zemřelý tráví v Hádu nekonečný čas (ASSMANN, 2000). Téma smrti hraje v egyptské kultuře ústřední roli. Hrobky pro zemřelé byly bohatě zdobeny, těla se mumifikují. A člověk se na svůj posmrtný život připravoval.

Svou představu o smrti mají i lidé, kteří se k žádnému náboženství nehlasí. MAETERLINCK popisuje čtyři možnosti představ o posmrtném stavu. A to: úplné zničení, posmrtný život s naším dnešním vědomím, posmrtný život bez jakéhokoliv vědomí a posléze život ve vědomí vesmírovém nebo s vědomím, které není totožné s tím, jakému se těšíme na tomto světě (PŘÍHODA, 1974b).

3 VZTAH KE SMRTI V PRŮBĚHU ONTOGENEZE

Dotazovaná č.8.

„Mně docela přijde, že by to bylo skoro proti přírodě, aby byl člověk se smrtí smířenej, ta funkce jako je, naopak se od ní co nejvíc ochránit“.

To, jaký si člověk utváří citový vztah k poslednímu horizontu svého života, je ovlivněno mnoha okolnostmi, které tento vztah budou proměňovat. Kromě silného vlivu kultury a náboženského pojetí, o kterém se zmiňuji ve druhé kapitole, je tento vztah ovlivněn intelektuální a citovou zralostí, vývojovou fází, ve které se jedinec nachází, a také časovým horizontem konce jeho života.

Často se dítě napoprvé setká se smrtí domácího mazlíčka nebo jiného zvířete. Plně si neuvědomuje nezvratnost smrti a navrhuje : „Hafíka na jaře zase vykopem, abychom si mohli hrát“. Postupně začíná chápat nevratnost smrti. Pak následuje uvědomění, že podobný osud může potkat i jeho nejbližší a nakonec - a to může být daleko později - si uvědomí, že i on sám umře. Nejčastěji se v literatuře uvádí, že tento zlom nastává v rozmezí osmého a desátého roku věku. I tak může být tento prožitek pozvolný a uvědomění si ztráty sebe jako konce světa, může u někoho přijít až daleko později.

Tento prožitek je zachycen v písni od Psích vojáků s názvem „Dotkla“ :

Slunce řalo	Vzhůru komínem
do živýho,	do vlhký hlíny
zrakem se koupu	bez něžný dívky
v soukromí propasti	bez návratu

(.....)

Tak se mě dotkla
uzavřela cestu
kopím tmavý noci.

Plné uvědomění si této skutečnosti může zapůsobit jako totální otřes, který je doprovázen nesnesitelnou úzkostí. Naplno tak propuká strach z představy nebytí.

Tento prožitek může být tak bolestivý, že raději volíme útěk. Chceme zapomenout, nechceme na to myslet, chceme žít.

„Pravda je, že zároveň víme a zároveň nevíme. Jsme si vědomi existence smrti, rozumově vnímáme fakta, ale nepřipouštíme si je“, píše YALOM (2004, s. 10) a dále pokračuje : *„Tento disociační proces je nevědomý, nevidíme do něj, ale o jeho existenci se můžeme přesvědčit v těch vzácných případech, kdy mechanismus popírání selže a strach ze smrti propuká plnou silou. To se stává zřídka někdy jenom jednou nebo dvakrát za život. Nejčastěji se strach ze smrti objevuje jako noční můry“.*

Díky této disociační schopnosti dokážeme o smrti mluvit, aniž bychom prožívali takový „zával“ úzkostí. K obraně před ní využíváme odstup cyničnosti, nadsázky a humoru. Dobrým „rozpuštěčem úzkostí“ ze smrti jsou sexuální témata.

3.1 Předškolní věk a nižší školní věk

Dotazovaná č.8

„Já jsem se dřív smrti bála jako něčeho, co se mě netýká, jako něčeho neznámého“

V popisu životních období a jejich vztahu ke smrti začínám obdobím předškolního věku. Záměrně vynechávám předešlá životní období, která jsou velice důležitá pro život člověka, ale jedinec v nich ještě neprojevuje porozumění faktu smrti. Přestože člověk ještě povědomí o smrti nemá, může už v těchto raných stádiích zažívat pocity, které budou později doprovázet uvědomění si své smrtelnosti. Pavel ŘÍČAN (1990, s.409) k tomu píše: *„Dítě se od malička postupně propracovává k rozumovému i citovému vztahu ke smrti. Kojenec neví nic o smrti, ale zná děs ze samoty, opuštěnosti a vnitřního chaosu, zmatku nebo prázdnoty a tento děs je – jak se domníváme – podobný tomu, co si bezděčně představíme, když se řekne smrt..... Batole má už bohatší zkušenost se svým tělem a dovede se bát jeho poškození, zde tedy máme další složku pojmu smrti a strachu z ní“.*

Napadá mne, že pokud zvítězí v prvním „Eriksonově“ stádiu důvěra ve svět, člověk se pak možná snadněji vypořádá se skutečností smrti. Asi do sedmi let je pro dítě přítomnost i budoucnost věčností. První představa smrti je u dítěte ovlivněna

kulturou, ve které vyrůstá. V naší kultuře je smrt personifikována v představě kostlivce zahaleného pláštěm s kosou v ruce. Tuto představu v dítěti upevňují pohádky, kde tato osoba vystupuje. Strach ze smrti je pak především obava z této osoby, z toho, že dítěti může ublížit a odloučit je od rodičů.

„Smrt je pro ně nevýznamná událost, které nerozumí. Ani pro nejbližšího člověka, pro matku, netruchlí, ale pohřeb pozoruje s velkým zaujetím“ (PŘÍHODA, 1974b, s. 457).

Dítě smrt dosud vnímá spíše jako stav nehybnosti podobný spánku a nechápe ještě plně jeho nezvratnost, vždyť i oblíbené postavy z pohádek znovu ožívají. To, jak může malé dítě vnímat smrt, dokreslím úsekem z básničky *Balada dětská* od Jana Nerudy.

Matka zdřímla na úsvitě.
Dítě vyjeveně hledí —
v nožičkách mu Smrtka sedí.
Malá Smrtka, sama dítě,
na hlavičce věnec bílý,

(.....)

„Pojď děťátko, holoubátko!
„Matička mně nedovolí,
a mne tělíčko tak bolí!“
Přišla jsem Ti ku pomoci,
nemoc nemá více moci,
venku ve andílkův kůru
poletíš až k nebi vzhůru.“

Nejčastěji se jako zlomový věk pro uvědomění nezvratnosti smrti uvádí věk okolo devíti let. *„Po dovršení osmého nebo devátého roku si už děti trvalost smrti uvědomují stejně jako dospělí“ (KÜBLER-ROSSOVÁ, 2003, s. 95).*

Na tom, že tento věk je klíčový v porozumění smrti, se shodují téměř všichni autoři a k tomuto mezníku přiřazují i uvědomění si vlastní smrtelnosti, jako to píše například LANGMEIER (1998, s. 175) když uvádí : *„Teprve kolem osmého až desátého roku věku dospívá dítě k skutečnému pochopení faktu smrti i s její nezvratností a univerzálností, v plné míře si tedy začne uvědomovat, že se smrt týká i jeho samého“.*

Přesto si dítě může uvědomovat svou vlastní smrtelnost podobně, jako by šlo o smrt někoho jiného. V tomto období pojímá do vědomí fakt konečnosti své existence, který, ač je třeba vytěsněn, je bude provázet po celý jeho život. Nutno dodat že individuální rozdíly mohou být veliké a náhlou změnu může pro dítě znamenat vážné onemocnění, které tak může akcelarovat jeho osobnostní vývoj a s ním také i uvědomění smrti.

KÜBLER-ROSSOVÁ uvádí příklad, kdy už pětileté terminálně nemocné dítě hovoří o své očekávané smrti. „*Terminálně nemocné dítě ovšem většinou svou blížíci se smrt cítí a bojí se jí*“ (LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, 1998, s. 175).

3.2 Doba puberty a adolescence

Dotazovaná č.3

„... Mně to přijde nespravedlivý, že si uvědomuju, že pro koloběh toho světa neznamenám vůbec nic. Když jsem byla o něco mladší, měla jsem takový představy, že až umřu, tak se aspoň na chvílku všechno zastaví. A když jsem to pak domýšlela do absurdních detailů, tak jsem si říkala, že by ten svět stál pořád, to by se nedělo vůbec nic.“

V literatuře, ze které čerpám informace, je k tomuto životnímu období napsáno o pojetí smrti nejméně. Je evidentní, že nejvíce se pubescent potýká se životem a zdá se, že mezi ním a smrtí je jen tenká hranice, která se snadno prolomí. Pubescent může uvažovat o eventuální sebevraždě jako o pomstě, nebo jako o útěku. Smrt je pro něj ukončení problému, konec stresu. Často reaguje impulsivně a tak se v tomto období častěji vyskytují sebevraždy například z obav reakce rodičů na špatnou známku, tedy z důvodů, které by později považoval za triviální. Pubescent má již „dospělé“ pojetí smrti a jeho úvahy o životě a smrti se už mohou vydávat jiným směrem než dosud.

Jak o tom píše PŘÍHODA (1974b , s. 457) : „*Pubescent již občas přemýšlí, co se děje s neznámým činitelem, který oživuje tělo. Uvědomuje si, že i sám jednou zemře. Strach ze smrti je méně intenzivní než v devíti letech*“.

YALOM (2004, s.9) zdůrazňuje nevědomou stránku ve vztahu ke smrti a píše : „*Ve vymyšlení způsobů, jak se přizpůsobit realitě smrti – jak ji popřít nebo jí uniknout – jsme neuvěřitelně vynalézaví. V době mládí smrt popíráme s pomocí ujišťování rodičů a světských či náboženských mýtů, později ji personifikujeme a transformujeme v nějakou reálnou bytost, monstrum, démona. Konečně, je-li smrt někdo, kdo nás pronásleduje, pak třeba lze najít způsob, jak jí uniknout, navíc, ať už je monstrum přinášející smrt jakkoliv děsivé, nemůže být strašnější než sama pravda, že každý z nás v sobě nese zárodky své vlastní smrti. Děti později zakoušejí vlastní způsoby, jak překonat strach ze smrti: snaží se zmírnit její toxicitu tím, že ji zlehčují,*

čelí jí svou odvahou či se pokoušejí o jakousi desenzitizaci tím, že vystavují sami sebe, v bezpečné společnosti kamarádů a ozbrojeni popcornem v ruce, různým příběhům, kde se to hemží duchy, nebo sledují hororové filmy“.

V období adolescence je smrt častým tématem spíše filozofických úvah, při hledání smyslu života obecně i smyslu naší konkrétní existence, v případě vážného onemocnění jsou ovšem reakce adolescenta mnohdy daleko silnější než v kterémkoliv jiném období (LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, 1998).

Přesto že ŘÍČAN (2000) píše, že adolescent chápe vážnost, kterou smrt dává životu, je zranitelnější, co se tématu své vlastní smrti týče. Souvisí to asi i s myšlenkou osobní jedinečnosti, kterou často vyjadřují přemýšlivější adolescenti, a kterou Říčan přímo dává do souvislosti se strachem ze smrti. Píše : *„Zemřou-li teď, zmizí něco nenahraditelného. Lidé, kteří mají pocit výjimečnosti abnormálně silný, trpí tímto strachem déle“* (ŘÍČAN 2000, s. 398). A na souvislost pocitu výjimečnosti a strachu ze smrti poukazuje více autorů a není přiřazována jen k tomuto životnímu období.

Přes toto vědomí vážnosti života mužský adolescent častěji hazarduje se svým životem. Někteří smrt neustále pokoušejí riskantním chováním, jako by byli nesmrtelní. Rychlá jízda v autě, adrenalinové sporty jsou pro toto životní období typické. Jako by si tak chtěli dokázat, že smrt pro ně neplatí. Toto vše může být vnímáno jako výzva smrti, a také jako jakýsi nevědomý důkaz „pro mě smrt neplatí“. Odvaha je vrstevníky velice ceněna.

Takováto výzva smrti z nesmířenosti je popsána v *Maurské legendě*, která vypráví o mladém Mauim, který se nemůže smířit se svou smrtelností a rozhodne se, že zkusí porazit bohyni smrti Hinenuitepo. Otec se mladého Mauiho snaží od tohoto činu odradit a nabádá ho k pokoře. Vzpourný Maui se vypraví do lesa, kde bohyně Hinenuitepo spí, a aby ji porazil, musí prolézt jejím tělem. Do jejího těla vstupuje v protisměru porodu a vylézt pak musí ústy. V lese jsou s ním jeho kamarádi ptáčci, které žádá, aby byli potichu, až bude bohyni smrti prolézat, neboť by mohli bohyni vzbudit. Ptáčci Mauiho prosí, ať to nedělá a on se vysměje jejich strachu. A začne vlézat do jejího těla, a když už se jeho hlava objeví v jejích ústech, ptáčkové už neudrží potlačovaný smích a začnou se bouřlivě smát. Bohyně se vzbudí a Mauiho zabije (GREEN a SHARMAN-BURKE, 2001).

Tak i adolescentův život může skončit například havárií na motocyklu. *„Síla rozhodnutí a odvaha dovést myšlenku až k činu je pro tento věk osudná. Se stejnou odvahou jdou mladí v tomto období vstříc smrti na bojišti nebo na popravišti.*

Jedinečnost vlastního života se dosud nedoceňuje. Problém smrti není domyšlen ani plně docítěn“ (PŘÍHODA, 1977, s. 155).

3.3 Časná dospělost

Dotazovaná č.8

„Já se třeba bojím smrti jejích (blízkých), svojí v podstatě ne, ale když si představím, že bych měla dítě, tak pak je to úplně jinak, protože „zatím“ můžu umřít, protože tu nemám nic tak důležitýho, ale kdybych měla dítě, tak je to trochu jiný“.

Na pojetí smrti v tomto životním období se zaměřuji nejvíce. Tato kapitola je však nejkratší, a to především z důvodů, že tomuto tématu se věnuji více v diskusi a také vyjádření mladých dospělých zahrnuje většinu kapitol této práce.

Teorie perem LANGMAJERA a KREJČÍŘOVÉ (1998) říká, že mladí dospělí jsou zaměřeni spíše extravertně a na vlastní smrt zatím mnoho nemyslí, silně prožívají ovšem strach o své blízké.

Někteří už ztrátu někoho ze svých blízkých prožili, když přišli o své prarodiče. Také už někteří poznávají strach o život svých potomků, a tak se často „přesměrují“ obavy ze své smrti na obavy o životy svých potomků.

„Jak stárneme, snažíme se smrt z mysli vytěsnit, snažíme se od ní odvrátit pozornost, snažíme se ji zaobalit v něco pozitivního (spojení s Bohem, spočinutí v pokoji, návrat domů, odchod). Snažíme se ji popřít přijatelnými mýty, bojujeme za svou nesmrtelnost prací, projekcí do budoucnosti prostřednictvím svých dětí nebo pohroužením se do náboženského systému, který nabízí život věčný “ (YALOM, 2004. s. 9). A toto téma, zanechání tu něčeho ze sebe, především v existenci svých vlastních dětí, se v diskusích, o kterých bude níže zmínka, objevovalo často.

3.4 Zralá dospělost

Dotazovaná č.8

„...Tak já se hrozně bojím, že moje máma bude bezmocná, až bude umírat, protože vím, že ona s tím není vyrovnaná, a vím, že v tomhle to pro mne bude těžký.“

Ne v ohledu postarat se o ni materiálně, dát jí péči a lásku, ale v tom, že prostě ona s tím bude bojovat, a toho se hrozně bojím. Jestli mi rozumíte? Když budu úplně upřímná, tak mi to přijde vůči mně nefér, protože já umřu taky. A taky se s tím budu muset vyrovnat. A proč se mám vyrovnávat ještě se smrtí někoho jiného, jako vnitřně, rozumíte mi? Proč mám řešit tu jeho cestu. Nevím jestli to zní srozumitelně“.

Člověk si v období zralé dospělosti může poprvé všimnout pozvolného poklesu fyzických schopností. Toto období je spojeno s „krizí středního věku“ jejíž součástí může být úzkost ze smrti.

„V krizi středního věku lidé pochybují o tom, co dříve jejich životy naplňovalo. Je to doba hledání nového smyslu života, když ten předešlý už odezněl“ (VODÁČKOVÁ, 2002, s.493).

Ale člověk tohoto věku není sužován jen krizemi, jak o tom například píše PŘÍHODA (1974b, s.457) : *„Adult je v plné síle, dozrál sociálně, domyslí již životní problematiku a ovšem i problém smrti, které se v normálu nebojí. Smrt ještě nekývá, je mu vzdálena o celou délku dosavadního života“.* A dále se Příhoda vyjadřuje k tomuto věkovému období a tentokrát kriticky ve svém třetím dílu Ontogeneze, když poukazuje na jejich nezodpovědné chování : *„Člověk tedy v našem adultiu život ještě plně žije , bez perspektivy jeho dohledného zakončení, a často s ním hazarduje. Muži a zhusta i ženy bezstarostně ponocují, nadměrně kouří, neznají námahy, nevybírají zpravidla v kvantu ani v kvalitě potravy, aniž poslouchají rad hygieniků, a vůbec žijí tak , jako by chtěli věčně žít“ (PŘÍHODA, 1977, s. 58).*

A těžko říci, změnilo-li se něco od 70t-ých let. S tím, jak se prodlužuje délka dožití, je člověk v tomto věku smrti dál, než tomu bývalo dříve. Například o svém strachu ze smrti píše Lev N. Tolstoj.

Lidem žijícím v tomto období se říká „sendvičová generace“, a to proto, že dospělý se často stará o své děti, ale zároveň už jeho starostlivost mohou potřebovat i jeho vlastní rodiče. A to, jak se jeho rodiče vyrovnávají s faktem blížícího se posledního horizontu, bude ovlivňovat i jeho postoj ke smrti. *„Identitu ovlivňuje úpadek a posléze smrt vlastních rodičů, kteří jsou z tohoto pohledu jakýmsi biologickým zrcadlem“ (VÁGNEROVÁ, 2000, s.436).* Pro některé z nich to může být vůbec první setkání se smrtí v jejich blízkém okolí.

Omezení takové možnosti, píše Vágnerová (tamtéž) se projeví ztrátou možnosti vytvořit si přiměřené obrané strategie.

A na skutečnosti, že dříve to měl člověk snazší píše HAŠKOVCOVÁ (1990, s.360) : *„Člověk minulých dob se v průběhu svého života procesem postupné akceptace na smrt připravoval. Prostřednictvím smrti jiných lidí poznával i svou smrt“* .

Ve středu svého věku se tak pro člověka stává důležitým to, co je pak ve stáří dominantní ve vztahu ke smrti, a to skutečnost, jak člověk hledí na svůj dosavadní život. *„Podle C. G. JUNGA žije ve druhé polovině života smysluplně jen takový člověk, který akceptuje jeho konečnost, tj. smrt. C. G. Jung chápe smrt dokonce jako naplnění. Téma smrti se stává s přibývajícím věkem stále častějším a aktuálnějším“* (cit.dle VÁGNEROVÉ, 2000, s.503).

3.5 Časné stáří a pozdější stáří

Dotazovaný č.9

„Třeba pro mne je tam ještě navíc v té souvislosti nějaká nenaplněnost života. Třeba když jsem byl v takové situaci, kdy jsem si nebyl jistý, jestli to přežiju, jsem si říkal, jestli já jsem to nějak nepromarnil“.

Ten, kdo nedokáže přijmout nastupující stáří, ten se bude hůře smiřovat s přibližováním konečného horizontu života. Zatímco doposud člověk mohl téma smrti odsouvat s tím, že má ještě dost času, zde už je se smrtí konfrontován mnohem častěji. Smrt o sobě dává vědět tím, jak umírají jeho vrstevníci a někdy přichází o svého životního partnera. Člověk je sužován nemocemi a poklesem fyzických schopností, to vše mu připomíná, že brána smrti už může být nedaleko. Člověk má také daleko více volného času a „útěk od jejího uvědomění“ je daleko těžší. Za těchto okolností se už hůře na smrt „zapomíná“. Pro mnoho lidí v závěru života však již tato skutečnost není tak bolestivá jako předtím.

„Staří lidé už nemají takovou potřebu smrt popírat anebo, pokud už to vzhledem k realitě není možné, o ní častěji mluví. Smrt se stává běžným, obvykle konkrétně zaměřeným tématem rozhovoru“ (VÁGNEROVÁ, 2000, s.503).

Někteří mají svou představu, jak by si přáli umřít, a také dokáží ocenit „krásku“ něčí smrti a za tu je nejčastěji považována rychlost a bezbolestnost. Staří se tedy tolik neobávají smrti, jako spíše bezmoci a dlouhého bolestného umírání v odosobněném prostředí nemocnice. Dříve tomu bylo jinak, jak se zmiňuji ve druhé kapitole, lidé umírali a stonali rychle, „požeháním“ však taková představa smrti nebyla.

Smrt ve stáří působí nejpřirozeněji, ale ne každý se s ní dokáže smířit. ERIKSON (1999) píše, že nedostatek integrace se ohlašuje strachem ze smrti. A tím má na mysli „své“ závěrečné životní stádium, kde proti sobě stojí integrita versus zoufalství. A ctností toho stádia je moudrost a ta není možná bez akceptace smrti. A na různé strategie, jak se lidé vyrovnávají se svým stářím a nakolik ovlivňuje jejich chování akceptace smrti, upozorňuje LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ (1998) a já z nich vybírám jen ty, které přímo souvisejí s postojem ke smrti :

- Konstruktivní strategie: člověk přijímá realitu stáří, je smířen s faktem smrti. Je stále aktivní, má radost ze života, je snášenlivý.

- Strategie obranná: projevuje se méně příznivou přehnanou aktivitou, která má zahnat všechny starosti a myšlenky na vlastní obtíže a na blízkost smrti. Lidé se zpravidla emočně nadměrně kontrolují a jednají přísně podle zvyků a konvencí s až nutkavou pedantičností.

- Strategie nenávisti vůči sobě: obracejí agresivitu proti sobě, jsou k sobě nadměrně kritičtí, svůj dosud prožitý život vidí jako selhání. Smrt vnímají jako vysvobození z jejich neuspokojivého života.

To, jak člověk v toto životním období vnímá svou blížící se smrt, souvisí s tím, jak hledí na svůj dosavadní život. Pokud někdo skončí při bilancování svého života s pocitem marnosti nebo nenaplnění, bude se s konečností své existence smiřovat hůře než člověk spokojený. VÁGNEROVÁ (2000) píše že strach ze smrti zvyšuje představa nějaké nesplněné povinnosti.

Snad je smíření se smrtí možné, když člověk porozumí konci života jako postupně dorůstajícímu celku. Tak jak se zdůrazňuje v Gestalt psychologii dořešení a uzavření určitých životních událostí, tak možná i pohled na život z jeho konce bude smířlivější, porozumí-li mu člověk jako celku a smrt bude vnímat jako jakousi

poslední tečku. Jaroslav Seifert říká : „*Ohlédnou-li se však na svůj život, zdá se mi, že je to téměř vše, zač stálo žít*“. Ale i tak, se se smrtí můžeme těžko smířovat. Seifert v několika svých pozdních básních se smrtí „rozmlouvá“, a otevřeně popisuje i své obavy.

SHEEN (1969, s.222) píše, „*bojíme se smrti také proto, že jsme tak uboze využili let našeho života*“. V tomto konečném bilancování se člověku zhodnotí, zabýval-li se tématem své konečnosti již dříve.

Ani společnost starým lidem mnoho podpory neposkytne. Stáří obecně nepřikládáme velkou hodnotu a tak staří lidé u nás mají nízký sociální status. To, jak se k tomuto životnímu úseku stavíme, souvisí s tím, jak vnímáme konečnost vlastního života. Starý člověk do naší, na výkon zaměřené společnosti, „zapadá“ jen velmi těžko. Bagatelizace hodnoty stáří je bagatelizací smrti, píše HAŠKOVCOVÁ (1990) a dále pokračuje, stáří jsme ponížili na nicotné čekání na smrt.

VÁGNEROVÁ (2000) píše, že strach ze smrti snižuje stabilita hodnot a identifikace s určitým životním názorem. A REMEŠ (2005) říká, že nejméně se bojí smrti ti, kdo zažívají život jako smysluplný. A já v tom vidím paradox, přestože tito lidé cítí život jako hodnotný, nemají tolik strachu, že o něj nakonec přijdou.

Ti smíření dokáží plně užívat zbytku jejich pomalu se uzavírajícího života, mohou mít přání, co by ještě rádi zažili, ale zároveň je netíží skutečnost, že tomu už tak nemusí být. Člověk může udělat to nejnужnější a na smrt už nemyslí, a pak žije svým životem. Jiní se ve stáří mohou svou smrtí neustále zabývat a žijí tak v neustálém jejím očekávání. Ne každý člověk si uvědomuje, že tak, jak přijímá závěr svého života, tak pro své potomky utváří vnitřní obraz stáří a umírání. „*Když řekneme, že zdravé děti se nebudou bát života, jestliže jejich předkové budou mít dost integrity, aby se nebáli smrti*“ (ERIKSON, 1996, s. 85).

4 RŮZNÉ ZPŮSOBY SMRTI A UMÍRÁNÍ A JEJICH VNÍMÁNÍ SPOLEČNOSTÍ

Dotazovaná č.3

„ Tohleto mě napadlo, že to vlastně může přijít kdykoliv, nebo tak nějak mi to jako došlo, když jsem byla svědkem smrti..... zemřel mamincin bratranec a byli jsme u něj v nemocnici a on byl jako už v komatu a jenom jsme tam seděli a povídali jsme si o tom s maminkou a bavili jsme se o takovejch hloupostech jako o úplně normálních věcech a maminka ho držela za ruku, Františka a pak se to najednou seběhlo... vyměnovaly se infuze a maminka tu ruku pustila a všichni jsme dávali pozor někam jinam a v tu chvíli, kdy prostě všichni to vůbec nevnímali, on zemřel. A já jsem mu to v tu chvíli záviděla, ne záviděla, ale jako že v tu chvíli mi to přišlo strašně silný v tom, že to prostě přijde v tu ... právě v tu vhodnou chvíli. Přišlo mi to kouzelný v tom, že si to udělal podle svýho..... takový magický mi to strašně přišlo“.

V této kapitole popisují okolnosti, za kterých se člověk setkává se smrtí. Tato kapitola je rozdělena do dvou podkapitol na smrt přirozenou a nepřirozenou. Hlavním kritériem, podle kterého jsem dělil témata do jedné z těchto variant byl „podíl“ lidské vůle na ukončení života vlastního, nebo života jiného člověka. V kapitole „přirozená smrt“ jsou okolnosti lidské smrti, za jakých by mohlo umřít i zvíře a které nejsou podmíněny přímým zásahem člověka. Uvědomuji si, jak snadná by byla polemika s tímto dělením. Není nakonec přirozená každá smrt? I přes tyto „komplikace“ se mi zdá toto dělení nejpřiléhavější. Konec konců každé dělení je tak trochu umělé.

Vzhledem k tomu, že každé ze zde uvedených témat by vystačilo na celou bakalářskou práci, věnuji se jim zde jen okrajově a problematiku tak plně nerozvinu.

Okolnosti, za jakých člověk přišel o život a/nebo za jakých umírá, mají veliký vliv jak na umírajícího, tak i na to, jak se s touto skutečností vyrovnává jeho okolí. Některá úmrtí mohou být pro pozůstalé a „pověst“ zemřelého stigmatizující, jako například zemře-li sebevraždou či vraždou. V pozůstalých tak mohou zůstat trpké pocity nespravedlnosti nebo křivdy a okolí může dávat najevo odsouzení nebo projevat nepříjemnou zvědavost. Jinak tomu může být, zemře-li člověk „hrdinskou smrtí“, její popis se pak může nést rodem po generace. V jiném případě mohou být okolnosti smrti námětem „veselých historek“. Někdy se poukazuje u něčí smrti na míru jeho vůle, a tím nemyslím sebevraždu, chci jen poukázat na sdělení, která

poukazují na věty jako: „udělal si to po svém“ nebo „jak žil, tak umřel“. Někdy jako by člověk tušil, že se jeho smrt blíží, nezřídka lidé hovoří o tom, že se „nebožtík“ před smrtí choval jinak, než u něj bylo obvyklé, a se všemi se stihl rozloučit.

Člověk o své smrtelnosti ví, přesto tento fakt může vytěsnit ze svého uvědomování, může na něj jakoby zapomenout, může ho popřít. Říká se : „Zapomněl na to jako na smrt“. Mnoho lidí dnes žije v tomto „zapomnění“, jako by byl jejich život nekonečný.

Maurský mýtus, který popisují v období adolescence, poukazuje na to, čeho všeho jsou lidé schopni, aby se zbavili trýzně z vědomí vlastní smrtelnosti, a jak směšně mohou tyto pokusy z nesmířenosti vypadat. Jako tomu může být například v odmítání přijetí nastupujícího stáří, ve kterém se nevyhnutelně ohlašuje blížící se konečný horizont lidského života. Toto nesmíření se může objevovat například v oblečení, které působí neadekvátně věku.

Nakonec není jiné cesty než akceptace, rezignace nebo vzdor. Vidět umírat člověka, který není se svou konečností smířen, který se ve strachu vzpírá ve své poslední hodině, jak o tom hovoří lidé z hospiců, je bolestivá zkušenost pro všechny a zanechává to trýznivý obraz smrti pro pozůstalé.

Ale může mít nějaký smysl si svou konečnost připomínat během svého ještě produktivního života? Vždyť někteří lidé říkají: „*Každý musí zemřít. Fakta jsou nesporná. Má vůbec smysl se tím zabývat?*“. Ti, kdo zastávají názor, že to smysluplné je, poukazují na souvislost, které toto uvědomování má s životem člověka. Moudří lidé naší minulosti připomínali „memento mori“ a stoikové například říkali : „*Přemýšlej o smrti, pokud se chceš naučit, jak žít*“.

Neznamená to morbidní zabývání se smrtí, ale znamená to soustředit se na obojí, na figuru i pozadí, takže bytí je vědomé a život se stává bohatším (YALOM, 2003). Helena HAŠKOVCOVÁ (1990, s.353) poukazuje i na neduhy, které z tohoto odmítání konečnosti mohou plynout, když říká : „*Nepřijme-li člověk faktum své konečnosti, nemůže přijmout ani zodpovědnost za svůj život, zůstává dítětem, které se marně a zbytečně brání běhu života*“.

Nejde tedy o to si smrt představovat, je-li smrt neustále přítomna, nemůžeme udělat ani krok; hledět do slunce se také dlouho nedá, ale jde o to

žít s vědomím konečnosti. A především, nedokážeme-li přijmout fakt své konečnosti, budeme podvědomě utíkat před vším, kde se to nám připomíná. Dnešní člověk přeci „nemá čas“ se takovými záležitostmi zabývat, vždyť někdo musí uživit rodinu. A to, že lze na smrt hledět zcela jinak, dokazuje tvrzení Sheena *„Každá smrt by totiž měla být velkým mistrovským dílem – a žádné mistrovské dílo nelze vytvořit za jediný den“* (SHENN, 1969, s. 230). Tibetští buddhisté se na smrt připravují po celý život, protože stav vědomí za života je jeden ze stavů bardo.

Náš pohled potřebuje nezbytnou změnu, píše HALIFAX (1995) dále pokračuje, že připustit pomíjivost je pro nás těžké, a ta se ukazuje v zážitku ztráty a smrti. Právě pro pomíjivost života bychom měli hluboce a zodpovědně prožívat každý okamžik. Když prožijeme přítomnost intenzivně, nebudeme litovat později. Jestliže toto vše akceptujeme, neznepokojí nás utrpení, rozpad a umírání. Tato perspektiva může mít na prchavou podstatu věcí pro nás hluboký efekt. Na to, jak umíráme a na to, jak žijeme. Změnit kontexty umírání znamená změnit některé aspekty západní kultury. Smrt je v naší společnosti institucionalizována a hledí se na ni z biologického pohledu jako na morálního ďábla. Od roku 1960 se situace zlepšuje. V roce 1970 této oblasti velmi pomohla Elizabet KÜBLER-ROSSOVÁ, Stanislav GROF, Cecily SAUDERS a další.

4.1 Přirozená smrt

4.1.1 Ve stáří

Dotazovaná č.3

„... Jak babička je na tom hodně špatně, tak si říkám, nebylo by lepší, aby umřela a možná právě tím, jak se říká takový to: „tomu už je dobře“, když jsou pohřby. To doufání v to, že jim už bude dobře, že už se nebudou trápit, jak se trápili, určitá naděje je v tom“.

Přestože je smrt součástí přírody, to, jak ji dnešní západní člověk vnímá, není přirozené. Smrt je lékaři protihráčem, jeho prohrou, lékařským neúspěchem.

„Z hlediska filosofie naší společnosti nemá žádný smysl. Člověku jen bere a nic nedává“ (VÁGNEROVÁ, 2000, s.12).

K tomu, proč nedokáže naše společnost akceptovat smrt jako přirozenou, říká profesor MOIRE, který je terminálně nemocný : *„Je přirozené zemřít. Fakt, že kolem toho naděláme takový rozruch, pramení ze skutečnosti, že se nepovažujeme za součást přírody. Myslíme si, že, protože jsme lidé, jsme něco víc než příroda“ (cit.dle ALBOMA, 2000, s. 130).*

Smrt nakonec čeká každého, jde jen o to, jakým způsobem přes tento práh přecházíme. A obavy z tohoto přechodu čili strach z umírání může člověka sužovat více než představa smrti. Většina lidí by asi za „nejpřirozenější“ smrt považovala smrt ve stáří. Ale tato představa nebyla vždy tak samozřejmá jako dnes.

„Konkrétní člověk si opakovaně a důsledně v průběhu života uvědomoval své reálné meze. A měl-li to štěstí a dožil-li se svého stáří, rozuměl dokonale situaci závěru lidského života“ (HAŠKOVCOVÁ, 1990, s.360). A tak musel být jeho vztah ke smrti nutně jiný. Dnes jsme zaskočeni, zemře-li člověk dříve než v požehnaném věku stáří. *„Nesamozřejmost života je vystřídána nesamozřejmostí smrti“* píše HAŠKOVCOVÁ (2000, s. 31), a tak poukazuje na skutečnost, že dožít se stáří dříve člověk za samozřejmé nepovažoval.

Člověk si prošel všemi svými životními etapami, s velkou pravděpodobností má vnoučata, tudíž z biologického hlediska naplnil požadavek pokračování rodu. A jestliže cítí naplnění i po psychické stránce, může už bez obav čelit svému blížícímu se konci. Délka dožití se u člověka neustále prodlužuje, člověk si své mládí pokouší udržet co nejdéle a této mladistvé svěžesti si v naší společnosti velice ceníme. Avšak ne každý dokáže akceptovat smrt jako přirozenou i v pokročilém věku kmetství, jak to dokazuje vzpomínkový článek v novinách kterého si všimla HAŠKOVCOVÁ (1989) : *“Zemřel náhle a nečekaně ve věku nedožitých 90 let“.*

Rodině, která se stará o pomalu umírajícího nemocného prarodiče, může přijít na mysl přání, aby už skončilo jeho trápení a mohl v klidu umřít. Ačkoliv mohou cítit vinu za toto přání a v duchu si je zakazovat, někdy má stejné přání i umírající a svědčí to především o přirozenosti, jaké za těchto okolností smrt má.

„K životu neodlučitelně patří kratší či delší konečné stádium. Většinou je však chápáno zcela negativně - spíše jako část smrti než jako funkční část

životní dráhy. Téma umírání je většinou tabuizováno“ (LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, 1998, s. 176).

A tak jsme schopni ujišťovat umírajícího člověka, že toho má ještě mnoho před sebou. A tyto nevinné lži říkáme proto, abychom ochránili před úzkostí dotyčného, ale také sebe. A je pravda, že někteří lidé ani nic jiného slyšet nechtějí. I my máme obavy z otevřeného rozhovoru o umírání.

„Avšak většina starých lidí si je vědoma svého stavu a jsou smíření s výhledem na smrt a touží po otevřeném a pravém dialogu, kterého se jim však nedostane..... Neschopnost mluvit s umírajícím o jeho perspektivě posiluje názor, že terminální stadium nemá žádnou hodnotu, ba že žádnou hodnotu nemá ani umírající člověk sám. Takové tabuizování umírání nebylo vždy a všude obecné – a je spíše následkem nadměrného zaměření rozvinuté průmyslové společnosti na výkon (LANGMEIER a KREJČÍŘOVÁ, 1998, s. 196). Je-li toto poslední životní období života takto „přehlíženo“, vytrácejí se tak i rituály, které je dříve doprovázely.

„Strach z lidského konce je vázán k nejistotě, co bude dál a ten je u současných věřících i nevěřících násoben odritualizováním“ (HAŠKOVCOVÁ, 1990, s.361).

4.1.2 Následkem nemoci

Dotazovaná č.1

„ Já jsem taky často přemejšlela o smrti jako o nějakým východisku“.

To podstatné, co odlišuje tuto kapitolu, je vědomí faktu blížící se smrti, které přináší terminální nemoc. Záměrně zde nepíši o smrti, která sice nastala následkem nemoci, o které však nevěděl ani nemocný ani jeho okolí, která se tak svou nečekaností blíží náhlé smrti poranění následkem úrazu. Přestože nikdo z nás neví, kdy přesně zemře, je rozdíl mezi šedesátiletým člověkem, který si žije se svými „všedními“ nemocemi a tím, komu je šedesát let a ví o své diagnóze terminální

nemoci. Přestože tento „zdravý“ šedesátník může zemřít dříve, toto vědomí je tím, co může zásadně změnit jeho postoj k životu a smrti.

Otevírá se zde otázka, zda sdělovat pacientům jejich terminální diagnózu. Důvodem pro zamlčení tohoto faktu jsou obavy o to, jak tento fakt nemocný přijme a zda tak nedožije svůj život šířán strachem, a nakonec to neurychlí i jeho odchod. Doktor SLÁMA (2005) ve své přednášce říká, že tomu, jak pacientům s nálezem rakoviny oznamovat jejich onemocnění, se věnuje mnoho pozornosti, ale poukazuje na jedno daleko palčivější sdělení, kterému se už tolik pozornosti nevěnuje, a to je oznámení o ukončení léčby, kde už pro pacienta končí veškeré naděje.

Ale může tomu být i jinak, jak například píše YALOM (2003), když poukazuje na to, že konfrontace se smrtí způsobí osobní změny. Například pacienti, kteří se dozvěděli, že mají rakovinu, přestali trpět neurotickými příznaky. Dochází ke změně ve způsobu života. Lidé trpící rakovinou udávali, že žili mnohem plněji, neodkládali žití do budoucna. Uvědomili si, že mohou žít jediné přítomností.

Člověk, který se tak dozví o své blížící se smrti, tak nastupuje na těžkou cestu. Věřící člověk se obrací o pomoc k Bohu, ateista vkládá svou víru do pokroku a schopnosti moderní medicíny. „Zbožňuje“ si tak doktora a chce po něm nemožné. *„Uřčitě to je jen otázka času, než na mou nemoc medicína najde lék“*, může si tak v duchu člověk říkat. Nejdůležitější je, aby se on sám smířil s faktem jeho nemoci. Toto smíření může ovlivňovat například věk nemocného člověka. U lidí mladších, kde se smrt ohlašuje „předčasně“, je toto smíření komplikovanější jak pro ně, tak pro jejich okolí. To, když rodiče přežijí své děti, je v naší kultuře vnímáno jako jedno z nejtrýznivějších setkání se smrtí. Člověka zžirá setkání s marností, která se zde ukazuje. Staří lidé již na náhlé zhoršení zdravotního stavu nereagují tak bouřlivě. Veliký vliv na to, jak jedinec prožívá svůj blížící se konec, ovlivňuje to, jakou má v sobě kulturně zakořeněnou představu smrti. Za těchto okolností, jak píše HALIFAX (1995), pak může být nemoc a smrt doprovázena psychickou tísní a sociálním odcizením od ostatních a jediné, jak z toho všeho může jedinec uniknout, je popření.

Vždy nemusí patřit všechny lidské strachy k blížící se smrti. Jak o tom například píše YALOM (1999,s.24) : *„Když už je člověk vyrovnanější s faktem jeho nemoci, nemusí být jeho strach ze smrti, ale on může mít obavy, že bude všem na obtíž, že už nemůže být nikomu prospěšný“*. A proto následně autor píše, jak plněji mohli prožívat svůj zbytek života ti, kteří mohli být ještě někomu prospěšní. A

narušuje předsudek, že tito lidé se ve své situaci mohou ještě zajímat i o jiné věci než o svůj zdravotní stav, tak například o sex více než o cokoli jiného. Člověk může mít téma blízkí se smrti „poznání“ a tak už se zabývá tím, co ho táhne k životu. Jak dokážeme pomoci umírajícím, záleží na tom, jaký máme postoj ke své vlastní smrti a to ovlivňuje schopnost naší pomoci umírajícím lidem.

Dnes, kdy doktor disponuje tolika léčivými prostředky, je už mnohem menší pozornost věnována lidskému kontaktu. *„Rozvolnění individuální vazby jednoho lékaře s konkrétním nemocným je realitou“* píše HAŠKOVCOVÁ (2000, s. 210). Doktor Sláma (2005) říká, že *„lidská blízkost mnoho věcí nevyřeší, ale mnoho ulehčí“*. A v situaci, kdy už je zbytečná veškerá medikace, nezbyvá lékařům než být umírajícímu jen lidsky na blízku. *„Doprovázet s velikým respektem k tajemství života a tajemství smrti. Odborník musí toto tajemství ustát“* (SLÁMA, 2005).

4.1.3 Následkem úrazu

Dotazovaná č.7

„...když jsme měli tu automobilovou nehodu. (...) Anebo když jezdím kolem jiných nehod, tak si uvědomuju, jak je ta naše schránka strašně křehounká, že je to jen kus nějaké kůže a na tom svaly, to se dá strašně rychle zničit. A někdy mě vyděsí, že to může být tak strašně rychle. Ne že bych měla pocit že jsem nesmrtelná a neporazitelná, ale když si člověk uvědomí, jak je křehounkej....“

Rozmýšlel jsem si, zda umístím tuto kapitolu pod smrt nepřírozenou, ale z důvodu, že pod ni přiřazuji i náhlé a nečekané úmrtí na nemoc, ji nechávám zde. Důvod tohoto vysvětluji výše. A také pro umístění pod smrt přirozenou hraje fakt, že sem zahrnuji i úmrtí při živelných katastrofách, které berou životy jak lidem tak zvířatům.

V této kapitole píší o smrti, která nastala náhle, bezprostředně po úrazu nebo jen krátce po něm. Stává se tak tématem spíše pro pozůstalé. První jejich reakcí bývá šok, popření, „ne to není možné“! Zděšení nad tím, jak se to stalo náhle. Litují toho, že se na smrt jejich blízkého nemohli nijak připravit. Vlastně tak touží po možnosti se s člověkem rozloučit, možná by mu chtěli říci, co pro ně znamenal, uzavřít nějaká jejich společná témata a nebo se usmířit po hádce.

Na přístupu ke smrti však může mít tento zážitek náhlé ztráty blízkého veliký vliv. Člověk si tak může s plnou silou uvědomit svou vlastní smrtelnost a především skutečnost, že smrt může přijít kdykoliv. Může to být velice překvapivé zjištění obzvláště pro toho, kdo se vlastní smrtelností nezabýval, s odůvodněním, že je ještě mlád a smrt patří do dalekého stáří. Může si uvědomit, že takto nečekaně může přijít i o další osoby ze svých blízkých. Tato zkušenost může pak vést až k přehnané opatrnosti z obav o svůj život nebo o život ostatních. Je-li pozůstalý přítomen okolnostem tragického úmrtí, může se tato situace (jako například autonehoda), všem zúčastněným vracet v opakovaných traumatických vzpomínkách. Také mohou trpět pocity viny a říkat si „jak málo stačilo a nemuselo se to stát“. Tato „snadnost“ vyvolává neporozumění a pocity zbytečnosti.

Stane-li se lékaři, že mu zemře pacient z jiných příčin, než na které měl „zaostřeno“, může to vést k pochybnostem a sebeobviňování a také může čelit žalobám od pozůstalých, což je ovlivněno jejich šokem. Zvláštní okolností jsou zde živené pohromy a hromadné neštěstí. Ačkoliv působí také traumaticky, skutečnost, že toto neštěstí potkalo více lidí najednou, usnadňuje jeho sdílení. Člověk spolu s ostatními tak může dát svým emocím volný průběh a také se se svou ztrátou může vyrovnat dříve už jen tím, že podobný osud potkalo více lidí a nemusí tomu čelit tomu sám. Nejsou-li okolnosti náhlé smrti nějak neobvyklé, nenesou sebou stigma a sdělují se hlavně „s povzdechem“ nad jejich zbytečností.

4.2 Nepřirozená smrt

4.2.1 Suicidium

Dotazovaná č.3

„... (když se zabila kamarádka skokem ze skály)... a mně to přišlo v tu chvíli strašně nespravedlivý, že je vše úplně stejný. My možná máme chvíli takovej malinko, to bude možná znít neuctivě, smutnější výraz ve tváři pak si na ni vzpomenu 3x denně potom jednou za týden...“

První co nejčastěji člověka napadá, když se dozví, že někdo v jeho okolí zvolil dobrovolný odchod ze života, je otázka „Proč?“ Hledáme důvody, které ho vedly k tomuto rozhodnutí. Vysvětlení získáme jen stěží a tak si je často domýšlíme sami.

„Téměř vždy je to pocit viny, proč jsem to nepoznal, proč jsem tomu nezabránil, proč jsem nebyl oporou“ (VODÁČKOVÁ, 2002, s. 497).

Tento způsob smrti s sebou nese silnou stigmatizaci, a to jak pro nebožtíka, tak i pro pozůstalé. Toto slovo doprovází spousta rozporuplných pocitů, může v lidech otvírat mnoho otázek, mohou pociťovat silnou vinu, že se na jeho odchodu něčím podíleli. Ale mohou také pociťovat zradu, že jim dotyčný o svém chystajícím se úmyslu nic neřekl. Mohou se cítit zesnulým zrazeni. Vlivem všech těchto okolností se mohou rozhodnout tento způsob smrti tabuizovat.

„Sebevražda fascinuje“, píše VODÁČKOVÁ (2002, s. 483), „probouzí fantazie, lidé si rádi vymýšlejí historky“.

Přestože doba, kdy byli sebevrazi pohřbíváni za hřbitovní zeď, už je za námi, může se tento přístup ještě vyskytovat v názorech lidí. Veliký vliv na tyto postoje měla a má křesťanská církev, která sebevraždu odsuzovala, a považovala ji za „hříšný akt pýchy“ a mne napadá, že tomu tak může být, neboť v jistém smyslu to je jakási vzpoura proti osudu.

Tato stigmatizace může znemožnit záchranu člověka, který o tomto činu rozmýšlí. Tento člověk může mít, jak píše VODÁČKOVÁ (2002), strach že přiznání k opravdové touze zemřít by jej posunulo do kategorie bláznů. Domnívám se, že časté suicidální myšlenky a tabuizace smrti v dospělém světě disponují dospívající k suicidálnímu jednání.

Tak jako jediní z žijících tvorů na této planetě jsme obdařeni vědomím konečnosti, tak i sebevražda patří mezi „specificky lidské jednání, a u zvířat se nevyskytuje“ (VIEWEGH, 1996, s.13).

V lidských dějinách byly časy, které sebevraždě nijak nebránily. Například ve starém Řecku, jak píše HAŠKOVCOVÁ (2000), byla tolerována a úředníci měli k dispozici jed pro každého, kdo si o něj požádal. Pro stoiky byla sebevražda jako možnost, jak se vymanit z tíživé situace. Pytagorejci ji pro změnu odsuzovali.

„Plinius učí, že sebevražda je důkazem lidské dokonalosti, velikou útěchou pro nedokonalou přirozenost lidskou je ta okolnost, že ani Bůh všechno nemůže, nemůže se sám usmrtit, i kdyby chtěl, ale propůjčil toto veliké dobrodiní člověku v tomto obtížném pozemském životě“ (MASARYK, 1998, s. 131).

Téma sebevraždy se tak stává předmětem filosofických rozprav. Otevírá se tu otázka, nakolik je člověk svobodný v rozhodování o svém bytí. Otázka, která jde až do kořenů lidské existence.

MASARYK (1998, s.63) píše : *„Každé svobodné jednání vyplývá z povahy člověka a je tím charakterističtější, čím je důležitější pro jednotlivce, jistě však sotva může být důležitější rozhodování, než je rozhodování o bytí či nebytí, i je proto jasno, že sebevražda zvláštním způsobem vyplývá z celé povahy člověka“* .

Toto téma také doprovází diskuse, zda volba smrti vlastní rukou může být možná s „čistou hlavou“, což je nazýváno bilanční sebevražda. MASARYK (1998) dochází k tomu, že vysoká sebevražednost je zapříčiněna naší lidskou polovzdělaností. *„Ale věda může uspokojit jenom hlavu, nestačí pro život a pro smrt, proto uspokojuje jenom z polovice, nedává mravní opory, nedovede vést masy. Rozum ponecháváme vědě, cit pak náboženství a církvi, v něž už nevěříme a které už nedůvěřujeme - a to je jediná, ale ohromná chyba naší civilizace. Ve všech našich školách, nižších i vyšších, je vzděláván jenom rozum, o mravní vedení se škola nestará“* (MASARYK, 1998, s.139).

A možná že by mu dal VIEWEGH (1996, s.14) za pravdu, když píše : *„Zdá se, že počet sebevražd s rozvojem civilizace roste“*. A vzpomínám si na důraz kladený na rozum, který civilizaci pohání v před.

A ještě na jednu skutečnost poukazuje MASARYK (1998) když píše, že sebevražda se často vyskytuje u lidí, kteří se zabývají svým nitrem. Básníci, umělci a geniální lidé vůbec mají časté záchvaty sebevražednosti.

A SHENN (1969, s.222) se vyjadřuje k motivům vedoucím k sebevraždě : *„jedinec chce ztratit sám sebe, aby nemusel sám se sebou žít. To je sebevražda a nihilismus“*. Člověk, který spáchá sebevraždu, může znejistit pozůstalé a otrást jejich důvěrou v život a nejvyšší hodnoty.

V této kapitole se navíc věnuji problematice euthanasie, která se sebevraždou úzce souvisí. Jde vlastně o dobrovolné ukončení života s tím rozdílem, že člověk není schopen si život vzít sám, a tak o to žádá druhého, nebo se takto rozhoduje o někom, kdo trvale neprojevuje známky vědomí. Problematiku euthanasie komplikují schopnosti moderní medicíny. Navíc je zde otázka, kde končí přirozený život a kde začíná umělé udržování životních funkcí.

„Hodnotu života a hodnotu svobody individua je třeba stále znovu ujasňovat, každá generace ji pro sebe musí znova objevovat, obhajovat – a vytvářet, protože nejde o něco, co by platilo tak jako třeba zákon gravitace“ (ŘÍČAN, 1990, s. 419).

Tak jako nepřisuzujeme hodnotu stáří, nemá pro nás hodnotu ani umírání. Nakonec je logické, že pokud celý život neměl smysl, nemůže mít smysl ani jeho konec.

Jiný pohled na toto téma se mi otevřel až během psaní této práce a prvotním impulsem mi byl rozhovor s vedoucím této práce PhDr. Jiřím Růžičkou, Ph.D. A záhy nato jsem si toho všiml ve dvou knihách. *„Ze svého umírání se nemůžete naučit nic, pokud ani nedokážete čelit skutečnosti, že umíráte“ (PECK, 2001, s.170).* Jak zvláštní člověku může přijít, chtít se něco naučit na samém konci života.

A trochu více to osvětlí citace z knihy Chvála psychoterapie. *„Ničemný byrokrat Ivan Iljič umírající v mukách, dojde na samém konci života k ohromujícímu odhalení - uvědomí si, že tak špatně umírá proto, že tak špatně žil. Tento vhled u něho způsobí ohromnou osobní změnu a v posledních dnech je život Ivana Iljiče naplněn klidem a smysluplností, které nikdy dřív nedosáhl“ (YALOM, 2003, s.126).* Yalom tak popisuje povídku od Tolstého s názvem Smrt Ivana Iljiče. A tak opakovaně pozorují, že člověk zabývající se humanitní vědou využívá sdělení autora písničích beletrii. Umělec se přece také zabývá lidskou duší a světem. Zrovna tak Masaryk na začátku své knihy „Sebevražda“ konstatuje, že ve svém výzkumu došel k témuž zjištění, jaké ve svých knihách odhaluje Dostojevský.

Fyzickou bolest jsme dnes schopni tlumit tisíci prostředky. Utrpení psychické, které může být daleko nesnesitelnější, může být přehliženo a člověk s ním tak může zůstat osamocen.

4.2.2 Homicidium

Dotazovaná č.1

„... A já mám takovej pocit, že bych po svý smrti potřebovala, a to je takovej patos, něco tu nechat. Ted' mě prosím zkuste neodsoudit, já docela rozumím těm sebevražednejm atentátníkům, protože prostě zanechaj tu zkázu, ale třeba ty lidi tu neuměj nechat nic jinýho, a někdy mám pocit, že mi na tom dost záleží, tady něco nechat, a vlastně nevím proč“.

Vražda je atraktivním tématem pro sdělovací prostředky, a tak se dnešní člověk setkává s její tematikou často. Je to však v odstupu a odcizení, a tak spíše než úzkost, vyvolává zvědavost. Mnoho filmů v sobě obsahuje prvek násilné smrti a z těchto důvodů se stávají pro diváky atraktivnějšími. Toto setkání s násilnou smrtí, jak se o tom zmiňuji výše, může být reakce na tabuizaci přirozené smrti. V naší zemi to bude nejméně častý způsob úmrtí ve srovnání s ostatními, o kterých v této práci píším. Je-li zavražděn někdo v našem blízkém okolí, tak okolnosti této násilné smrti rozhodnou, do jaké míry se stane stigmatizující. Rozdílné pojetí bude při loupežné vraždě a jiné při přímo zacílené vraždě na určitou osobu. To druhé bude vzbuzovat více zvědavosti a více podezření z nelegálních činností, nebo podivnosti celé rodiny. Strach z této smrti se bude vázat především k obavám z násilí a bolesti, které tuto smrt doprovází.

Avšak jsou okolnosti, které zabití druhého člověka činí pochopitelným. Těmito okolnostmi je především sebeobrana a nebo válka. Je-li člověk zavražděn ve válce, je to ze společenského pohledu považováno za hrdinskou smrt a doprovází to pozitivní stigmatizace.

„Proč je člověk ochotnější padnout na bojišti nebo jako mučedník své víry než zemřít při srážce vlaků nebo při automobilové nehodě? Není to tím, že smrt má v sobě méně hrůzy a má větší smysl, jakmile ji pozdvihneme ze všednosti do oblasti věčných hodnot, kde smrt má jedině smysl?“ (SHENN, 1969, s. 225).

Někteří lidé považují za homicidium umělý potrat plodu, toto téma stejně tak jako ty předešlé provází živá diskuse. Etických dilemat se dotýká otázka : *„Od kdy můžeme považovat plod člověka za lidskou bytost?“* Na přednášce k tomu DOSTÁLOVÁ (2004) říká : *„Po medicínské stránce je možno považovat za počátek individuální existence okamžik, kdy se vyvíjející se oplodněné vajíčko usídí v děloze“.*

Veliký vliv na mnoho věřících lidí zde má církev, která se k potratům staví odmítavě. Častěji se hovoří, jak je potrat vnímán společností, ale tolik pozornosti už nedostává psychický stav těch, kteří si toto dilema ukončí rozhodnutím pro potrat. Pochybnosti a tíha z tohoto rozhodnutí je pak může provázet po mnoho let. Nutno dodat, že i narozené „nechtěné“ děti také často nečekají příznivé životní okolnosti. A

je tu ještě třetí strana, na kterou se také zapomíná. Zdravotníkům se tak naskytne zúzkostňující pohled, když musejí násilně odstranit zdravý plod, a zanechat prázdné lůno. To, jak se člověk postaví k potratu, a zda jej bude považovat za homicidium, záleží na tom, jak se postaví k předešlým dilematům.

5 DISKUSE

5.1 Zamyšlení nad rozhovory

Po dobu psaní této práce jsem provedl tři skupinové rozhovory. Dva s lidmi z období časně dospělosti a jeden rozhovor se skupinou lidí v domově důchodců. Všem těmto skupinám jsem pokládal stejných pět otázek. Do Přílohy jsem přepsal rozhovor jen s jednou skupinou ten taky jako jediný používám pro přímé citace. Ostatní rozhovory mi byly především inspirací, při mé snaze o uchopení problematiky u jednotlivých témat. To, co především odlišuje mladé dospělé v postoji ke smrti, je spíše strach ze smrti blízkých lidí než ze své vlastní.

Sdělují, že od ní pociťují odstup, nedokáží si ji plně uvědomit, ale tuší, že se to změní. Jen málo z nich hovoří o svém zúzkostňujícím strachu a více než smrti se bojí umírání. Z přepisu rozhovoru je viditelné, že své názory si na toto téma průběžně utvářejí. Téma smrti vztahují k životu a možnosti jeho naplnění. Sdělují své zkušenosti, kdy se setkali se smrtí v její přirozené podobě. Nevědí si však rady se smrtí náhlou a násilnou. Shodují se na tom, že smrt je v naší společnosti tabuizována. Někteří pochybují, může-li se člověk se smrtí vůbec smířit a není-li strach ze smrti přirozený. Jako nejdůležitější na tomto světě shledávají možnost tu ze sebe něco zanechat a jako nejlepší se zdá zanechat „kus sebe“ ve svých potomcích.

Když se zamýšlím nad výhodami a nevýhodami mých skupinových rozhovorů, mezi hlavní nevýhodu považuji skutečnost, že se jich zúčastnili jen ti, kteří jsou ochotni se o smrti bavit. Několikrát se mi stalo, že jsem byl se svou žádostí o účast rezolutně odmítnut poté, co jsem sdělil téma. Někteří otevřeně říkali, že se smrti bojí a nechtějí se o ní bavit. Byli i tací, kteří se na mne obraceli s otázkou, že se rozhovoru zúčastní, jen mohou-li dle uvážení odejít a obě tyto reakce mohou mít analogii v jejich postojích ke smrti a tak vlastně zastupují další z možných postojů.

Jedno z pojetí těch, kteří by se zřejmě mého skupinového rozhovoru nezúčastnili, dokresluje úsek rozhovoru, který jsem vedl s člověkem této věkové kategorie :

A proč to všechno ?!“ Proč si uvědomovat, že zemřeme. Je to těžký!

- Zvedám ramena a pozdechnu.

Stejně nemá život žádný smysl! A to pak na ničem nezáleží. A proč se trápit tím uvědomováním konečnosti.

-Ať je to jakkoliv, myslím si, že má smysl na to ptát.

Ale proč???

-Tak proč to neskončíš?

Protože věřím, že ještě něco zažiju, mám naději.

- Ale co když toho bude o dost míň, než toho těžkého?

(stáčí hovor jinam)

-Ty se o tom nechceš bavit, že jo?

Nechci, je mi to nepříjemný.

Výhodou může být skutečnost, že lidé, kteří se zúčastnili skupinového rozhovoru přepsaného v příloze, jsou moji spolužáci, s kterými zároveň procházím psychoterapeutickým výcvikem, tudíž se vzájemně osobně známe, a proto by mohli být ve svých výpovědích upřímní a otevření. A zda je prostředí výcviku výhodou či nevýhodou, je diskutabilní. Já to považuji spíše za výhodu. O průběhu a okolnostech tohoto skupinového rozhovoru se zmiňuji v úvodu přílohy.

5.2 Úvaha nad tématem trochu filosofická

„Chceš-li uniknout tomu, co tě souží, musíš být ne jinde, ale jiný“ řekl Seneca. Tuto citaci jsem si vybral na zakončení své práce. Smrt k našemu lidskému životu a tak i k lidskému údělu patří. Tato citace mi připadá přiléhavá k našemu přání a touze si svůj lidský osud ulehčit. Kolikrát si přejeme pro nás snadnější změnu situace, než změnu sama sebe.

Smrt před nás staví horizont, za který většina z nás už nevidí. A to, co v nás zvyšuje strach ze smrti, je především důraz na svou vlastní jedinečnost, která znásobuje strach ze smrti, neboť o svou jedinečnou existenci nakonec přijdu. Tibetští buddhisté říkají: „Zbav se svého krutého vládce. „Já“, který tě tak váže ke všemu smyslnému a k požitkům z něho plynoucím, a přikazuje ti co máš dělat. Vždyť naše

„já“ je jen skleněná nádoba, která nás odděluje od okolí, přestože vzduch vně i uvnitř je tentýž.“

Křesťansky orientovaný SHENN (1969, s.230) píše : *„Strach se totiž zmenšuje, jakmile přestaneme myslet na sebe z bezprostřední blízkosti a přizpůsobíme svou mysl širšímu pohledu z hlediska věčnosti“.*

Filosofové učí, jak se odpoutat od tělesných žádostí a jak nahlédnout na svět nově a bez předsudků a zároveň zdůrazňují, jak důležité je si svou konečnost připomínat.

Je zvláštní, jak samozřejmým život může být, přestože je ukončen něčím tak neuchopitelným. Můžeme se smrti vzpouzet, volat po tom jaká to nespravedlnost, vždyť jsem si nevybral svou existenci, ani smrt na jejím konci. Můžeme se smrti bát a nemyslet na ni, můžeme o ní básnit a dokonce se na ni můžeme těšit, ale ať jsou naše postoje jakékoliv, všichni přecházíme stejný práh, tak jako se rodíme do stejného světa. Stejně jako se liší interpretace tohoto světa a jeho významu, tak se také liší interpretace smrti a jejího smyslu.

„Jak říká Erikson, jde o to být si vědom relativity všech životních filozofií. Ta, které jsme se dobrali právě my, vznikla jako náhodný souběh naší individuální existence a jednoho úseku historie lidstva. A přece právě ona je naší jedinou možností, jak se podílet na tom, co je společné celému lidstvu“ (cit.dle ŘÍČANA, 1990, s. 422).

Velicí lidé našich dějin ukazují, že člověk tak vlastně hledá pravdu života. Jak říká HOGENOVÁ, svůj „vnitřní pramen“, který dá smysluplnost a váhu životu a to paradoxně i takovou, za kterou je nakonec schopen i zemřít.

„A právě to hledáme. Určité smíření s představou smrti. Budeme-li vědět, že na konci nás čeká definitivní smír se smrtí, dokážeme jednu velice těžkou věc. Smíříme se s životem“ (ALBOM, 2000, s. 130).

A v závěru této práce si sám za jiné pokládám otázku : Má smysl se zabývat naší konečností?

Myslím si, že s uvědoměním si naší konečnosti se nám tak otevírá možnost poznání své vlastní jedinečné existence. A otevírá se tak něco, co může někomu zůstat po celý život uzavřeno. Strach z duševní bolesti je strážce tohoto uzavěru.

S odšpuntováním tohoto uzávěru samozřejmosti může začít prýštit bolest a touha, absurdnost, nepochopení a taky krása a úplná samota, která může být pozadím lásky..... a člověk bez všedních jistot propadne v neobyčejnost, aby se tak možná dotkl jistot jiných.

Liška v Malém princí říká: „*To, co je důležité je očím neviditelné*“ (SAINT - EXUPÉRY, 1972) a Karel Kryl mi k psaní této práce z nahrávky zpívá :

„Děkuji za bolest, jež učí mne se tázat“.

6 ZÁVĚR

Tato práce pojednává o různých postojích ke smrti a o okolnostech, které tyto postoje proměňují, a jak se vyvíjejí v průběhu ontogeneze. Nejvíce jsem se soustředil na pojetí smrti v období mladé dospělosti a s lidmi patřícími do tohoto období jsem uspořádal několik skupinových rozhovorů. Myslím si, že velká část postojů, které zastávají mladí dospělí, by se mohla být podobná i postojům v jiných životních obdobích. To, co je především typické pro mnou zkoumané období, jsou, jak jsem se již zmiňoval výše, více obavy ze smrti ostatních než ze své vlastní. Na to, jaký si člověk utvoří postoj ke smrti, má vliv několik faktorů, kterým jsem se věnoval v této práci.

Postoj ovlivňuje věk člověka a také jeho zdravotní stav, tudíž ta okolnost, jak je ve svém vnímání vzdálen horizontu smrti. Mladý zdravý člověk se tématem smrti nemusel dosud zabývat a to, protože mu smrt může připadat vzdálená. Jinak tomu bude, přiblíží-li se mu tento horizont konce života v konfrontaci s vážnou nemocí nebo úrazem a jiný postoj bude mít ke konci života v období pozdního stáří.

Nezastupitelně se na jeho pojetí projeví vliv kultury, ve které vyrůstal, anebo ve které žije, a také to, jaké zastává náboženské či jiné přesvědčení, které je tak s kulturou často úzce spjato.

Jeho postoj také ovlivní okolnosti, za jakých se ve svém dosavadním životě se smrtí setkal a jakou si z těchto setkání odnesl zkušenost. A nakonec: jak se s faktem své konečnosti vyrovnávají lidé v jeho blízkém okolí. Všechny tyto faktory se vzájemně doplňují a ovlivňují.

SOUPIS BIBLIOGRAFICKÝCH CITACÍ

- ALBOM, M. *Úterky s Morriem*. Praha : Columbus, 2000
- ASSMANN, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*. Praha : Vyšehrad, 2003
- ERIKSON, E. *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha : Lidové noviny, 1999
- GREEN, L. SHARMAN – BURKE, J. *Životní cesta v zrcadle mýtů*. Praha : Portál, 2001
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. Praha : Panorama, 1989
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie*. Praha : Galén, 2000
- KOLMAŠ, J. *Tibetská kniha mrtvých*. Praha : Odeon, 1991
- KUBLER-ROSSOVÁ, E. *O dětech a smrti*. Praha : Ermat, 2003
- KUBLER-ROSSOVÁ, E. *O smrti a umírání*. Turnov : Arica, 1993
- LANGLEYOVA, M. *Víry a vyznání*. Bratislava : Slovart, 1993
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha : Grada, 1998
- MASARYK, T. G. *Sebevražda hromadným jevem společenským*. Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1998
- Masarykův slovník naučný. Praha : Československý kompas, 1931
- PECK, M. S. *Odmítnutí duše*. Praha : Pragma, 2001
- PEŠKOVÁ, J. *Role vědomí v dějinách*. Praha : NLN, 1998
- PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky II*. Praha : SPN, 1974a
- PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky III*. Praha : SPN, 1977
- PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky IV*. Praha : SPN, 1974b
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha : Panorama, 1990
- SAINT- EXUPÉRY, A. *Malý princ*. Praha : Albatros, 1972
- SHEEN, F. J. *Pokoj v duši*. Řím : Křesťanská akademie, 1969
- VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha : Portál, 2000
- VODÁČKOVÁ, D., aj. *Krizová intervence*. Praha : Portál, 2002
- VOKURKA, M., HUGO, J. *Praktický slovník medicíny*. 5.rozš.vyd. Praha : Maxdorf, 1998, s.408

VYMĚTAL, J. *Úvod do psychoterapie*. Praha : Grada, 2003
YALOM, I. D. *Chvála psychoterapie*. Praha : Portál, 2003
YALOM, I. D. *Láska a její kat*. Praha : Portál, 2004
YALOM, I. D. *Teorie a praxe skupinové psychoterapie*. Hradec Králové :
Konfrontace, 1999
VIEWEGH, J. *Sebevražda a literatura*. Brno : Psychologický ústav AVČR-Nakl. T.
Janečka, 1996

Přednášky

DOSTÁLOVÁ, O. Zdraví a nemoc II. Přednášky na PVŠPS, 2003 - 2004
SLÁMA, O. Cesty od bolesti. Přednáška ve sdružení Cesta domů, 2005
REMEŠ, P. Práce s náboženskostí člověka. Seminář VIAP, 2004

Internetové adresy

HALIFAX, J. *Contemplative Approaches to Working with Dying People*. Přel. M.
Žmolík /online/. c1995. Dostupné z
<http://www.well.com/user/suscon/esalen/participants/Halifax/>

PŘÍLOHA

Skupinový rozhovor provedený dne 20.5.2005 ve 14.30 v městečku Sloup v Čechách, kde jsme na psychoterapeutickém výcviku.. Rozhovoru se zúčastnilo 11 lidí z třetího ročníku PVŠPS. Průměr členů zkoumané skupiny je okolo 24 let. Jedná se o tři muže a osm dívek.

Mám připraveno následujících pět otázek, které mají volně rozvinout téma a diskusi:

1. *Přemýšleli jste o smrti?*
2. *Přemýšleli jste o smrti ve vztahu k sobě?*
3. *Jaký je obecný postoj ve společnosti ohledně vztahu ke smrti a smrtelnosti?*
4. *Setkali jste se někdy se smrtí někoho blízkého, byli jste ohroženi na životě?*
5. *Myslíte si, že má smrt nějaký smysl?*

Otázku vždy položím „do placu“ a nechám diskusi volný průběh - až když se k otázce vyjádří většina lidí a téma se zdá vyčerpané a směřuje jinam, tak pokládám další otázku. Rozhovor jsem přepsal v doslovné podobě. A tak je zde mnoho hovorových výrazů, které se do bakalářské práce nehodí. Zvažoval jsem, zda tento přepis upravím do spisovnější podoby, ale všiml jsem si, že s každým zásahem zároveň proměňuji významy některých sdělení. Upravoval jsem tak nakonec jen citace, které používám v úvodech kapitol.

Jsem potěšen, že mi těchto 11 spolužáků přislíbilo účast na skupinovém rozhovoru, ze kterého jsem měl obavy, neboť téma smrti není snadné. Za jejich účast jsem vděčný o to víc, že jako druhá možnost programu byla nabídka arteterapeutické techniky „smejváci“, kterou si zvolilo zbylých devět lidí. Někteří z těchto devíti dali jasně najevo, že o smrti se bavit nechtějí, jiné zajímala technika smejeváků. Při prepisování debaty podruhé oceňuji otevřenost spolužáků. Přestože téma je těžké, v průběhu rozhovoru se několikrát smějeme a sklouzáváme do oblastí, které jsou tématu možná jen zdánlivě vzdálené.

Rozhovor trval bez sedmi minut dvě hodiny a za tuto dobu, což je poznat i z přepisu, se několikrát změnila atmosféra. Tíživá osobní otevřenost je střídána ironií a smíchem a naopak. Často byly změny až překvapivě rychlé. Při přepisu si občas uvědomuji, že jsou zesměšněna některá osobní sdělení, možná z nepovšimnutí. Tento rozhovor byl pro mne intenzivně prožívaný také tím, že z velké části známe své vzájemné osudy, takže některá sdělení si tak mohu zasadit do širšího kontextu. Také proto vím, že některé výpovědi i přes závoj legrace, mají velkou sdělovací hodnotu.

Místo jmen, kvůli zachování anonymity, jsem každému z nich dal jedno číslo od 1 do 11-ti. Tato „osobní“ čísla používám i při jejich vzájemném oslovování.

Například místo Honzo... napíšu (Dvanáctko). Taktéž jména jejich partnerů neuvádím, pouze poznamenávám do závorky, že se jedná o partnera. Pokládám-li otázku já, používám hvězdičku * a text je v kurzívě. S těmito 11-ti lidmi jsme za necelé dvě hodiny společně prošli sférami vážnosti a absurdity, zhnusení a neporozumění, ale i krásy a naděje.

Všem zúčastněným moc děkuji.

1. Přemýšleli jste o smrti?

Os.1: O svý vlastní?

**o smrti obecně.*

Os.2: Tak ja přemejšlim docela často o smrti.

Os.1: Já přemejšlim o smrti, když nějak ke mně přijde odněkud. Z okolí nebo tak, z televize z medií.

Os 3 : Jsem hodně přemejšlela o smrti, když zemřel Jan Pavel II, a vůbec o tom. Ale to bylo spíš tak o všem, ale tím to bylo ovlivněný.

Os 4 : Já taky, ale i jinak.

Os 5 : Já myslim, že přemejšlim o smrti docela hodně. Asi protože jsem se s ní setkala docela hodně u blízkých rodin, takže to je moje takový téma, přemejšlim o tom docela často.

Os.1 : Já jsem taky často přemejšlela o smrti jako o nějakým východisku.

Os.3 : Jako co?

Os.1: Východisku!

Os.3 : Hmmm.

**A ty jsi říkala že o ní přemejšlíš za nějakých okolností, nebo vlivem situací.*

Os.1 : Jako.... jako když umře mi někdo blízký, prostě když se mi nějak zpřítomní ta smrt.

Os.6 : Přemejšlim o smrti jako o nějaký ztrátě, když mám pocit, že bych..... vyloženě ne o smrti jako takový, ale o tom že bych mohla někoho ztratit.

**Jako o smrti někoho v tvým okolí, jako blízkých?*

Os.6 : Jo, když je někdo třeba nemocnej, nebo ...takže nepřemejšlim o tom samotným okamžiku, kdy bude umírat ale o tom..... že už nebude potom.

Os.7 : Já o smrti přemejšlim ve vztahu k těm blízkým lidem, když odejdou. A to mě hodně zasáhlo, když mi umřel strýc. I když jsme spolu neměli až tak blízký vztah, tak o to víc mě zarazilo, že mě to tak vzalo. Potom hodně přemejšlim, když třeba já jsem měla nějakou... v uvozovkách... fobii, když jsem šla od doktora s nejistými výsledky, co by se stalo "kdyby", a uvědomila jsem si, že ta pozice, že třeba já bych zemřela a nechala tady ty milovaný lidi, taky není moc jednoduchá, že mi to bylo jako líto, že oni by na tom byli špatně. Tak o tom přemejšlim dost jako ve vztahu ke smyslu života, jestli se mi podaří nějak do té smrti naplnit nějaký smysl nebo dát nějaký

význam tomu životu. A pak to, když se často mluví o tom, že každý člověk má bytostně strach ze smrti, tak si ale uvědomuju, že je to někdy ale dost těžký, já nechci říct vyvolat, ale skutečně si ten strach uvědomit, že siať už je to, jako že ten strach buďto kolem sebe neprožíváme anebo to prostě máme zablokovaný, tak je to těžký se k tomu tématu nějak skutečně dostat..... nebo já mám tendenci sedět a přemejšlet nad tím jako nad problémem, nedotklo se mě to ještě natolik osobně, abych byla schopná to jako fakt víc prožít, že je to a nevím, jestli je to tím, že to člověk blokuje, že to nechce vidět a cítit, anebo jestli je to jenom nedostatek zkušeností.

Os.3 : Já jsem si teď uvědomila, že... nebo spíš vzpomněla, že.....eahh ..v takovejch těch chvílích, kdy mě nějak jako je ...ne úplně smutno, ale nějakým způsobem divně..taktak jako.... tak sebeubíječsky strašně často přemejšlím nad vlastní smrtí, ale né až tak jako smrtí ... jako že..... suicidální...ale vo tom pohřbu přemejšlím a představuju si, jak to tam bude, jak ty lidi budou brečet a kdo nebude brečet a je to takový ubíjející a je to takovej zamotaný kruh, že já jsem na ty lidi fakt našťvaná a jako přeneseně mám na ně vztek a říkám si ty bys nebrečel a ty bys tam jako nepřišel a je to takovýno je to blbý a oni to chudáci nemůžou tušit, že sem si právě udělala pohřeb a oni tam nepřišli a ještě to schytaj, no je to takový divný. Ale je fakt že tohle dělám dost často.

Os.7 : Já to dělám někdy taky, ale spíš se jako taková citlivka vcítuju, jak by mě bylo líto toho (říká jméno svého partnera) po pohřbu, jak by šel do toho prázdného bytu, a teď sem si říkala, jak on by se cítil, když by mu to vše připomínalo mě. A teď sem si říkala: já nevím jestli je lepší být ten, kterej umře nebo ten, kterej zůstane. Že aspoň na určitou chvíli je to pro toho pozůstalýho člověka hrozně těžký a že takzvaně, i když nad tím nemám vůbec žádnou kontrolu, bych to tomu partnerovi nikdy nechtěla udělat, když jako je to absurdní, protože nad tímhle já nemám váhu, jestli tov uvozovkách.... takhle udělám nebo ne. A

Os.8 : Já jsem se dřív smrti bála jako něčeho, co se mě netýká, jak něčeho neznámýho, a teď jak sem se na to soustředila a fakt jsem si o tom popřemejšlela, mi připadá, že umíráme vlastně neustále, jako by ta smrt byla přítomna stejně jako ten život, prostě pořád tady, jako je nádherný den, ráno se probudíš a tím, že ty sekundy plynou, tak ta smrt už je tady a docela i taková příjemná, nebo teda přirozená, že to není nic vysilujícího... Já prostě teďka v tomhle období životním se jí nebojím.

Os.3 : Tohleto mě napadlo, že to vlastně může přijít kdykoliv, nebo tak nějak mi to jako došlo, když sem byla svědkem smrti..... zemřel mamčin bratranec a byli jsme u něj v nemocnici a on byl jako už v komatu a jenom jsme tam seděli a povídali jsme si o tom s maminkou a bavili jsme se o takovejch hloupostech, jako vo úplně normálních věcech a maminka ho držela z ruku, Františka a pak se to najednou seběhlo... vyměňovaly se infuze a maminka tu ruku pustila a všichni jsme dávali pozor někam.....ta pozornost byla upřená někam jinam a v tu chvíli, kdy prostě všichni to vůbec nevnímali, on zemřel. A já jsem mu to v tu chvíli záviděla, né záviděla, ale jako že v tu chvíli mi to přišlo strašně silný v tom, že to prostě přijde v tu ... právě v tu vhodnou chvíli. Přišlo mi to kouzelný v tom, že to nastává že to asi hlavně v tom, že si to udělal podle svýho..... takový magický mi to strašně přišlo.

Os.7 : Ještě mě napadlo jak (č.8-ka) říkala, že se nebojí smrti v téhle fázi, já se jí taky nebojím kvůli sobě. Já se jí bojím kvůli lidem okolo.

Os.8 : Já se třeba bojím smrti jejich, svojí v podstatě ne, ale když si představím, že

bych měla dítě, tak pak je to úplně jinak, protože zatím můžu umřít, protože tu nemám nic tak důležitýho, ale kdybych měla dítě, tak je to trochu jiný.

Os.9 : Třeba pro mne je tam ještě navíc tady v tý souvislosti, co říkáte, ještě nějaká nenaplněnost života, to je další věc. Třeba když jsem byl v takový situaci, kdy jsem si nebyl jistej, jestli to přežiju, jsem si říkal, sakra, jestli já jsem to nějak nepromarnil a jestli je ještě něco takovýho, co bych mohl ještě naplnit, jsou to takový kecy, ale ještě něco takovýho.

Os.3 : A napadlo tě něco? Jestli jsi přemýšlel o konkrétních věcech?

Os.9 : O konkrétních věcech? Já myslím, že v tu chvíli mě napadala asi nejbližší rodina. Strach o ně, jako že je tam nechám, a i prostě takový maličkosti, nesmysly ...příroda, jestli vyjdu ještě někdy na louku, východy slunce....prostě takovýhle, ne žádný konkrétní veliký cíle...že to je asi na dyl přemýšlení si nad něčim.. pro mě teda.

Os.8: Mně taky přijde, že můj život ještě neměl nějaký smysl, to tam cejtím taky, že by to bylo brzy.

Os.6 : A já mám ještě navíc pocit, že žádný už mít ani nebude, že to bude furt to samý.... ..nevím proč ale přijde mi že akorát začnu pracovat , budu mít rodinu a už to bude furt tak nějak... jako že..nevím proč, ale tak nějak si to myslím.

Os.7 : Ještě hodně myslím na smrt, když jsme měli tu nehodu automobilovou, a že ten zlomek vteřiny, kterej máte pocit, že trvá tak dvě minuty, kdy vám to všechno letí hlavou a ne, že by se vám promít' celej život, ale máte strach o toho člověka vedle a i o sebe, si říkáte, zničí mi to nohy nebo budu celá ochrnutá nebo fakt umřu. A já, když pak jezdím kolem jiných nehod, tak si uvědomuju, jak je ta naše schránka strašně křehounká, že je to jen kus nějaké kůže a na tom svaly, to se dá strašně rychle zničit, hlavně u těch aut, když vidím ty nehody, tak si uvědomuju, že to je vteřina a je po vás. A někdy mě to jako vyděsí, že to může být tak strašně rychle. Ne, že bych měla pocit že jsem nesmrtelná a neporazitelná, ale když si člověk uvědomí, jak je křehounkej, tak to mě nějak jako zarazilo zvlášť u těch aut nebo u něčeho takovýho.

Os.5 : Mně taky přišlo, že si můžu povídat o smrti, a říkat si, jak je to přirozená součást života, jako o konci jednoho úseku a začátek něčeho nového, ale ta ztráta blízkýho člověka opravdu.....ehhm..... no že ta ztráta je fakt opravdu těžká, pro mě teda, že si myslím, že se na to úplně připravit nedá. Možná že je to o něco horší, když je to mladý člověk a kde je to opravdu nečekaný. Když prostě najednou si řekneš ahoj a za tejdén prostě nic, ten člověk tam už není a už ho nikdy nevidím a nikdy s ním přímo, no můžu v duchu s ním komunikovat, ale přímo už ne. Tak tohle toa taky si můžu říkat, že jsem já sama připravena na svoji smrt a..... neděsím se jí, ale v tu chvíli, když je to přímý ohrožení a ten člověk je napůl tam a na půl tady, tak najednou začne šíleně bojovat a usilovat o ten život, že najednoujá nemam proč, že nechci odejít, říkat si, proč jako nechci odejít, říkat si náplň, co chci dokázatale ne, že to je najednou úsilí o ten život, že to není nějaká podmínka proč. Říkat, že si úplně neváží toho života, že asi až v tý konfrontaci to pro mě nabývá něčeho úplně jinýho nebo něco ...

Os.7 : No je fakt, že když jsem si představila jako doslova, že když umřu, tak ten život půjde dál, ta osmička bude jezdit dál, že ten život v Karlíně půjde dál, lidi půjdou na ten úřad, půjdou koupit to mlíko, letadla si budou lítat, lidi půjdou na novej trhák do kina a já tady nebudu a vlastně si toho ani nikdo nevšimne a nic se nestane, tak

nevím. A je to i ohledně těch blízkých, to říkal (partner), když mu umřela maminka, říkal, mně nejbližší člověk umřel a všechno jelo úplně normálně...autobusy jezdily, mlíkař ráno přijel.

Os.8 : To mě právě uklidňuje.

Os.6 : Je to pro tebe jako blbej pocit? (na os.7)

Os.7 : Pro mne je to jako...spíš je mi to líto, jako že já prostě zmizím a všechno si tak prostě jede dál.

Os.6 : Mně tohle to strašně jako..... přijde strašně osvobozující. Já teda nevím proč, ale poslední dobou mě napadlo, co by se stalo v takovejch různějch souvislostech, kdybych tady nebyla, a mně to přišlo jako že jo...ted'konc sem tady a potom tady už nebudu, prostě tak to je. A vůbec nechápu, proč to tak mám, mně přijde, jako bych se smrti vůbec nebála a přitom je to vlastně strašnej nesmysl, protože kdyby se na mne řítilo auto, tak bych byla asi.... ..nevím.. co strachy, ale úplně ted'ka mám pocit, že je to vlastně úplně jedno, jestli tady zejtra budu nebo nebudu. Teda z tý mý osobní stránky, z pohledu mého a to, o co bych přišla jako já. No z toho pohledu, že mamča by se asi zbláznila, tak to jako samozřejmě jakojako ne....

Os.3 : Todle....todle to pokračování mi to přišlo nebo jako absurdnost toho, že se nezmění vůbec nic. Mně přišlo strašně velká když před 2 vlastně 3 rokama se zabila holka, kterou jsem znala díky (kamarádovi) ehh..... tím, že skočila ze skály...aa..

Os.10 : Jako schválně?

Os.3 : No naschvál.. a ..my jsme byli jako ty lidi, co ji znali tak jako průběžně... a postupně jsme se to všechno dozvídali.... a mně to přišlo v tu chvílku strašně nespravedlivý, protože, že prostě je všechno úplně stejný... mi možná máme chvílku... takovej malinko...,to bude možná znít neuctivě,....smutnější výraz ve tváři, pak si ...to bude tak jako fráze znít jakože vzpomenu si na ni 3x denně, potom jednou za tejdén ana druhou stranu ...ted'ka když jako ji strašně častokrát potkávám tu holku v supermarketech a ta holka je úplně stejná jako onano já nevím, mě to přijde nespravedlivý.

Os.1 : Já mám ještě u sebe takovej ještě jeden fenomén, já mám pocit že těch mejch blízkějch se ta smrt jakoby netýká a..... když jako.. .. najednou ta smrt jako hrábne i do toho mého kruhu, tak mě to jako docela překvapí,..... jako by mě překvapilo, že ty lidi sou taky jako lidi.

Os.7 : My jsme ted' s nějakejma holkama na internetu řešily, že jim zemřely maminky, mnoha lidem v posledních pár letech a jak to jako snáší, přece jenom, když ti zemře rodič tak když ti zemře, to bude cynický, .. partner, tak si přece jenom můžeš najít někoho jinýho, ale ty rodiče jaksi nový nenajdeš. A já jsem si..... v tu chvíli mě došlo úplně to stejný,jako že já racionálně vím, že mi rodiče umřou, ale v tu chvíli mně došlo, že mi fakt umřou. Jo a najednou mi to přišlo..... mně to bylo hrozně líto.

Os.8 : Já si teda strašně uvědomuju, že umřou.... ..já to cejtím strašně, strašně ...moc aktuální.

Os.1: To je totiž ten paradox, já to taky jako cejtím, ale mám pocit tak jako vnitřně, furt tam jako mám tu naději , že vlastně to jako ne to, že se jich to vlastně netkne.

Os.11 : Já si vždycky říkám, že to bude až za strašně dlouho....jako že....že to nemůže přijít..tak brzo.

Os.8 : Mně to právě připadá, že to může bejt klidně brzo..

Os.11 : No já to vím, ale nechci si to přiznat.

Os.6 : To já jak mám ty oba rodiče teďkonc nemocný, mamča že má jako jen vysokej krevní tlak, ale strašně špatně to nese, ale už má takový pohřební řeči teďka, teda ne úplně ty klasický, jako že zejtra tady nebudu a takovýhle tydle ty. Má strach strašnej o sebe a já nevím, jestli je to teď, že se musí s tou nemocí nějak vyrovnat nebo ale je to fakt takový.... no to je jedno, ale jak jsou nemocný, ještě táta má snad všechny nemoci, co mohl mít, tak jako má takový ty klasický, co asi přichází se stářím, tak mi to přijde, že se to fakt může stát kdykoliv.....může po infarktu Ani nevím, jestli mě to děsí, spíš mě možná děsí, že mě to tak neděsí... .. já si ani neumím představit, že tady nebudou.

Os.1: Já mám takovej úplně jako..... divnej sado maso ... no nevím jestli sado maso, ale já se docela těším na to, a taky o tom s našima mluvím, až budou jako starý a bezmocný, a až jim budu moct vratet nějakou péči, já se na to vlastně moc těším. Já už si promejšlim, jak jim budu nosit ty dortíky, a jak prostě..... co jim připravím.... to vlastně s tou smrtí tak nesouvisí, ale s tím odcházením jakoby.

Os.6: Mne taky kolikrát napadlo, že jako ... jak já budu moct, tátovi vrátím.... tu emoční stránku, tu si dokážu představit, že ji nějak vrátím, ale tu materiální, to mi přijde absolutně nemožný. Když si představím, že dojde k tomu a zestárne a bude jako potřebovat nějakou pomoc tak, když si vezmu ten luxus, na kterej je zvyklej, tak to mi přijde jako nesmysl.

Os.1: Mně ještě připadá úplně fascinující, že vlastně smrt jsme nikdo nepoznali a že nikdo o tom nemůže mít žádnou jako výpověď, že to není vědecky prokázany a já mám takovou utopickou fantazii. Že vlastně třeba to po tý smrti je to fakt mnohem lepší a že ty co teďkonc umřeli, tak tady někde jsou a teďkonc si říkají : jste ale blbý, vy se z toho stresujete, vždyť je to super, vždyť fakt je to tu super, a jako že už nám to nemůžou říct, že to je prostě takovej zákon, že my tady se musíme celej ten život se jako tý smrti jakoby bát a pak teda prohlídne že jako.....že to...to...

Os.3 : To si mi teďka docela nahrála, protože jsem přemejšlela nad tím jak občas spíš chvílku přemejšlim, jak babičce je blbě nebo děda, když byl úplně tak si říkám, nebylo by lepší, aby už prostě zemřeli a možná, možná právě tímjak se říká takový to, tomu už je dobře, když jsou pohřby a tak že..... takový to doufání v to, že..... že jim prostě už bude dobře, že už se nebudou trápit, jak se trápili že nebudou trpět nějakýma problémama jako možná určitá naděje je v tom.

Os.9 : Osvobození od utrpení.

Os.6 : To jsem takhle přesně měla s Janou, když se zabila ...tak já nevím, jestli to bylo ještě ten den ... jsem vylezla ze školy, ale bylo to každopádně krátce na to, tak svítilo sluníčko..a mně fakt přišlo, že jako ona se usmívá, že prostě najednou teďka je jako spokojená, že předtím to bylo hrozně strašný, že strašně trpěla

Os.8 : Byla nemocná?

Os.6 : Možná psychicky, jako žádnou diagnózu neměla nebo něco.

Os.10 : Já mám teďka babičku, která pravděpodobně brzo umře, a je na tom tak, že má takový skoky, že je chvílku lepší a chvílku horší a já si tam tu smrt jako přeju

že ta smrt už jako má přijít a že je to takový to vysvobození a že už je na ni čas. Že tam je ta smrt taková dobrá, taková dobrotivá smrt.

Os.3 : Když mně to přijde, já s tebou jako teda souhlasím, ale mně to přijde..... ..
.... víš jestli to není, možná použiju blbý slovo, jako rouhání, jo nebo
no asi to není úplně trefný. Ale já to asi nedovedu vysvětlit.

*Možná bych teďka navázal na to ..

Os.4 : Já jsem chtěl ještě říctco se týče smrti, jsem byl konfrontovanej s takovou zvláštní prosbou od (spolužačky), abych byl u toho, když bude (její manžel) umírat. A to bylo takový hodně opravdu to bylo pro mě silný... sám jsem nevěděl, on si to sám přál ...přesto jsem nevěděl, byla to taková zkouška a nebylo mi jasné, jak to ustojím. A tak jsem se před tím hodně bál ... jestli prostě vydržím ten pohled tváří v tvář ...já jsem to vnímal jako majestát smrti, jo, no a teď jsem hodně rád za ten zážitek. Jenom vlastně spousta mejch obav se mi nepotvrdila a viděl jsem... .. a to zní asi jako blbost.... jako že já nemam na to slova...jako že jasně jsem si uvědomil, že když je na ni člověk připravenej tak, jako byl (její manžel), to teda byl, tak vlastně má v sobě krásu. Což sem si do té doby vůbec nedovedl představit, že to je takhle, a ... pak jsem to uviděl. A kdybych měl popsat ten okamžik, tak vlastně bylo zvláštníbylo to zvláštní mystérium, jo? takový. Bylo těžký v tom zůstat, člověka trošku rvaly na kusy jeho vlastní obavy a strachy, zároveň to byla krásná příležitost. Protože tam člověk..... vlastně vrchol toho, co se v té chvíli dalo dělat, bylo to, na co vlastně vůbec nejsem zvyklej, nedělat vůbec nic, prostě vydržet, jenom bejt. No a potom..... to bylo maximum možnýho a to bylo vlastně to nejlepší.... A to byla tak zvláštní situace, kdy vrcholem aktivity je totální pasivita. A tak jsem viděl, jakou může mít smrt krásu, když je na ni člověk připravenej, jiná věc je pořád taková ta smrt třeba v autonehodě. Tam to nemám jako vyřešený, to je nějak jinak. To je pro mne taky taková jako nepochopitelnost, jak to vlastně ty lidi maj' v hlavě, když vidí lidi na motorkách jo, se mi stalo tendle víkend, předjela mě motorka a za pár zatáček ten chlap byl mrtvej. Jsme jenom projeli kolem. To už je fakt nepochopitelný. Potom ještě jeden zážitek a tam jsem si měl možnost vlastně jako popřemejšlet o vlastní smrti a díky tomu jsem se zbavil něco v tom bylo, že sem se jí přestal bát.... že jsem se s ní vyrovnal a nějak jí přijal a zmizel ještě tenhle ten strach, takže taky bych řekl, že se jí nebojím. Což neznamená, že si nevážím života ale právě naopak. A tak si uvědomuju, že to, co zbude... u mne to jsou vztahy, ve kterých jsem žil. A konkrétně se to objevilo asi nejhmataitelnějc ve vztahu k tátovi. Jemu už bude 70 a najednou začal být strašně důležitěj. Jako ne, že by předtím nebyl, ale tak jako.... no víc. A pomohlo mi to se k němu přiblížit a ten vztah je tedkonc opravdu krásnej. Jakkoliv jsem si sebou nesl nějaký zbytky nějakých dětských křivd, tak to jsem mu odpustil všechno a dokázal jsem se k němu přiblížit a to je pro mě hrozně důležitý ...viděl jsem to jako možnost a byl jsem rád, že jsem to udělal.

*II*Já kdyžtak teďka navážu, a už jste se k tomu někdo vyjadřoval, a teď je to jak se stavíte ke své vlastní smrtelnosti?*

Os.6 : Jsem si akorát ještě vzpomněla na ten poslední soud v Mnichově hradišti. A já jsem nebyla schopná před toho boha přistoupit, já jsem si vymyšlela všechno možný, nebyla jsem si schopná vymysletžádný důvod nebo žádný, s čím bych tam mohla jít, aby mne pustil, prostě ani z té své role toho stážce toho města ani ve svém vlastním životě. Všechno mi přišlo tak malinký a bezvýznamný pro celej svět, tak jako nijaký. Já jsem jako nesebrala odvahu před toho boha předstoupit a já nevím, nakolik to souvisí se smrtí. Říkám, že se smrti nebojím, i když si to nemyslím,

že to je pravda, vnitřně já to teď nějak cejtím na povrchu ale ale tam to byla úplně strašná úzkost.

Os.8 : Mně docela přijde, že by to bylo skoro proti přírodě, aby byl člověk se smrtí smířenej, ta funkce jako je naopak se od ní co nejvíc ochránit. Třeba teď před někoho přistupovat, tak bych měla podobný pocety jako ty, protože ty věci co se v životě dějou, jsem ještě nestihla.

Os.6 : Já právě přemejšlim o tom, jestli, proč teda jsem tu úzkost cejtila v tom okamžiku, kdy jsem jako by byla před tím bohem, aby mě nějak soudil. Kdy jsem věděla, že tohle byla ta moje poslední jako ta cesta mezi životem a smrtí nebo posmrtným životem. A teď říkám, že se smrti nebojím, tak jakej je v tom rozdíl v tý úzkosti před tím soudem, jestli to je o tom, že třebas to tak nevidim, že bych až tak vědomě po smrti vnímala nějaký soud. Tak proto se nebojím.

Os.8 : No, asi tak. Já si nepředstavuju nějaký soud.

Os.6 : Možná že kdybych, jak jsem si myslela, že mě po mé smrti opravdu bude někdo soudit, že bych se jí bála daleko víc.

Os.8 : Mně to takhle přijde, jak jsme o tom mluvili, že se vlastně nikomu nic nestane. Jinak si svoji smrt představuju takovou měkkou, teplou a prostě klid a odpočinek, totální zrelaxování, nejvyšší stupeň autogenního tréninku.

Os.3 : To mně na tom právě, mně to jako přijde je to nespravedlivý, prostě to hnusný, že... že si jako uvědomuju, že.pro .. vznešeně řečeno pro koloběh toho světa neznamenám vůbec nic... ale když sem byla o něco mladší, jsem měla takový ty představy, že se aspoň na chvíli všechno zastaví. A když jsem to pak domýšlela do absurdních detailů, tak jsem si říkala, že by ten svět stál pořád, to by se nedělo vůbec nic. A

Os.8 : Mně v týhle souvislosti úplně, jak jsi to řekla, přijde zase nespravedlivý a docela často o tom přemejšlim, ještě to, že umřu já nebo ty, tak se relativně se něco stane, jo.....zdravotní pojišťovna se přetrhne, aby jsme se uzdravili, budeme mít rakev, věnce a bude plakat spousta lidí, a v tý Africe děti umíraj, že si toho ale vůbec nikdo nevšimne. To mě napadá hrozně často, že oproti tomu ta moje smrt bude hrozný haloo. Z tohodle pohledu mi přijde docela jako, že je to docela jako hrozný.

Os.10 : Já tady jako vůbec v životě.... ale hlavně ve výcviku se mi lámou takový zaběhlý návyky a představy a dřív jsem si vždycky myslel, že umřu starej a teď jak člověk má takový zlomy myšlení a zjišťuje člověk, že to všechno může být úplně jinak, tak si taky říkám, že to tak bejt nemusí.

Os.4 : Já tu smrt vnímám jako součást života a jako sama o sobě mi už teďka zapadá do toho života bez toho děsu, strachu. Ale to co mě trochu zneklidňuje, to je umírání. To je, jako jsem viděl ten případ, jak v Americe se přetahovali, jestli odpojej přístroje nebo né, tak to bych byl strašně rád, kdybych byl tohoto ušetřenej. Aby se mi tohle nestalo, zkrátka když se medicína rozhodne, tak je schopna udržovat.. v nějakym nepřírozenym stavu, a já bych si hrozně přál, aby to bylo přirozený. A pořád tady mám takovou tu... .. takovej ten velikej vzor, jak umíral ten (manžel spolužačky), tam to bylo všechno naprosto přirozený, dá se říct, že to bylo ve správnej čas, a to slovo správnej se mi kreje se slovem dobrej. To byl fakt dobrej čas. Je to divný, když to takhle řeknu, ale takhle jsem to prožíval. Já bych si taky moc přál, aby i mně byl dopřán ten dobrej čas..... eventuelně mě tam trochu zneklidňuje, co by se mohlo stát.

Os.1: Ted'kon jak si mluvil o tý Americe, tak mě napadlo vlastně, že to je absurdní, oni vlastně bojovali proti smrti, to nikdo nemáme v ruce, a bojovali proti tomu takovejma prostředkama, který ani ta paní neměla v ruce, o kterých nemohla rozhodovat. Že to vlastně.....

Os.4 : Tys to řekla hezky, oni tam bojovali hodně, nejenom proti smrti, ale i mezi sebou, to bylo takový..... to byl boj na několika rovinách a frontách. A já prostě mám opravdu pořád před sebou tu vizi, že zážitek smrti není o boji, ale je prostě o cestě. O přirozené cestě. Jako když jdete a přejdete lávku a jste na druhé straně a cesta jde furt. Tam žádný když jdete po mostě není

Os.3 : Já jsem si vzpomněla na ty Orlický hory na Deštnou, když tam byl ten strašnej most a a mně celá ta hra přišla tak lehce absurdní, a když potom ale ke mně ten osud přišel a tak mi to jako všechno....ty blbý nálepky sundal z tý mikiny. Bylo hrozně nepříjemný a navíc ještě ten pocit, že jsem byla mezi prvníma, kteří zemřeli, tak mi z toho bylo strašně úzko, a když jsem tam šla sama přes ten most a tou silnicí, tak to bylo..... zúzkostňující strašně moc, ale na druhou stranu mi tak jako dochází, že si normálně tu svoji smrt vůbec nepřipouštím, jako neuvědomuju, že prostě mě to nenapadá.

Os.8 : (Šestko), jak jsi mluvila o tom soudu, tak já jsem zažila strašnou úzkost ze smrti jenom v jednom období svého života, a to, když jako sem podle mne udělala něco, co se odpustit nedá, a bylo to úplně hrozný a já jsem se s tím nedokázala srovnat a tu smrt jsem viděla úplně všude a myslím si, že to souvisí s tím soudem. Že mě prostě pak napadalo, že teď už nemůžu ani umřít ...protože prostě mě odsouděj, něco takovýho, že už si ani tu smrt nezasloužim, že je to tak šílený, co jsem udělala Jako předtím mi ta smrt přišla jako východisko, v krajním případě. Ale paradoxně při té úplně nejpříšernější situaci mého života jsem se té smrti najednou strašně bála. Jako soudu, přesně, představovala pro mne soud. A teprve až když se mi to podařilo nějak zpracovat, tak je to zase jako dobrý, ale v tu chvíli bych fakt nerada umřela. Mám štěstí, žese to nestalo, ale to bylo hrozný teda, takže občas si to představuju jako soud, no.

Os.4 : Mně se strašně líbilo, jak říkala (trojka), já to mám podobně, že ta smrt někdy přijde a strhne vám ty nálepky jo. Si taky myslim, že je to dobře a to co jsem já tam taky vidim pokračování té cesty, ale bez toho, co jsem během života nějak nabalil.

Os.1: Já tohle taky vidím jako nějakou cestu další, akorát nevím, kde ta cesta jako probíhá, ta další. A já mám takovej pocit myslim, že bych po své smrti potřebovala.... taky to je takovej patos, ale jako nějak tu jako něco jako nechat....já ...ted' mě prosím zkuste neodsoudit já docela rozumím takovej tým atentátníkům sebevražednejm, protože to je prostě jako nechaj tu zkázu ...ale třeba ty lidi neuměj tu nechat nic jinýho, a někdy mám pocit, že prostě že mi na tom dost záleží, tady jakoby něco nechat....a hmm, vlastně..... ...ale nevím proč.

Os.8 : Mně na tom teda taky záleží a myslela jsem třeba ty děti jako, já to vidim v těch dětech..

Os.1: Já to taky tak ideálně vidím.

Os.8. víš že tam vlastně necháš prostě sebe...pokračování...

Os.9 : Mně k tomu ještě napadá, k těm nálepkám, jak jste říkali, že si nejsem jistej, až se strhají všechny nálepky, jestli tam něco zbude. Myslím prostě, že moje já s tím

umře taky, že to vnímám jako nějaký totální rozplynutí. A že takový ty moje myšlenky, úvahy jakým způsobem jsem, je prostě možná jedna z těch nálepek, který zmizí.... ale co je to, co potom jako zbejvá....když se odlepí všechny ty nálepky, co to je? a jestli je něco, co zbejvá?

Os.1. Já si myslím to..... že ty nálepky mně jako to..... .. proč to jakoby to je to pravý jakoby naše ...ta duše..

Os.7. Já jsem zrovna šla ze hřbitova do té nějaká duchovní místnost a ten osud mě zastavil na trůn což mi přišlo docela ironický, že mě tam nenechal dojít....Ale asi to bylo tím, že jsem s těma nálepkama nebyla ztotožněná, ale já jsem cítila hrozně nějakou úlevu a vůbec jsem neměla pocit, že se rozplynu, ale že teď jsem to konečně já a šlo se mi tam strašně dobře přes ten most, jak kdyby ze mne spadla strašná tíha, že už je to teď jedno. A že je to všechno v pořádku.

Os.9. Přesně takhle ale i vnímám tu ztrátu všech těch nálepek, to rozplynutí vnímám nějakým takovým způsobem.

Os.8. Jak jsi to popsal, to co zbude, tak mě úplně napadlo bůh, jako prostě mě přijde, že ty nálepky jsou ale to se tak děsně těžko vysvětluje, to je jak Růžičkova péče o duši, ale že je to soustředěný ty nálepky na něčem, co není jenom bytostně moje, ale je to vlastně celého toho vesmíru.. a zbude tohle.. ta energie která je, nechci vás urazit...ale nám všem společná nebo úplně všemu společná....

Os.3 : Když jsi to nazvala bůh, tak jak bys to nazvala člověku, kterej tohleto kategoricky odmítne?

Os.8 : Energie asi, asi prostě to je impuls ... to co dává kytce my víme, jak roste, víme strašně moc, ale nevíme, proč roste? Proč to vlastně dělá ta kytka?

Os.9 : Možná nějak život či jednota.

Os.8: Život jako nějaký zázrak.

Os.10 : Podle mne se snaží každé, ale ty kytce se to zrovna podařilo.

Os.8 : Cože?!

Os.10 : Opakuju : Podle mne se snaží každé, ale ty kytce se to zrovna podařilo.

Os.8 : A proč se snaží každé?A jak vůbec přišla na to, že by se měla snažit? ...A kde jako se vzalo.... protože nemůže... já si nedovedu představit, tak jako můj mozek nepracuje, nedokážu si představit nekonečno. To jsou pro mne tak abstraktní pojmy prostě já, když to řeknu, tak mě to zúzkostňuje a vůbec jako možná, že já potřebuju nějakou berličku, to je možný, ale prostě v ni věřím a já potřebuju nějaký prvotní impuls a to je pro mne ta energie. Což je důvod, příčina a počátek všeho.

Os.10 : Může to tak bejt, to já vůbec nevím.

Os.8 : No to já nevím, jak to je.

** A budeš o tom mít vědomí, vytratí se tvoje vědomí ? nebo se rozplyne?*

Os.8 : No já si tak představujukdyž v noci koukáte na ty hvězdy, to je prostě zázrak, že něco tak nádherného tady je a zvlášť pro ty lidi, který to ještě nezkoumali tolik před několika staletíma. Ono to tu prostě bylo a oni nevěděli, proč to tady je, ale bylo to tady. A já si to tak nějak představuju určitě člověka ovlivňujú filmy, knihy, výtvarný umění a není to nějaká moje originální myšlenka, ale nejspíš slátanina z

těhle všech věcí dohromady. Tak nějak mezi těma hvězdama se rozplynout, stát se součástí energie, bez vědomí ... jakýho koliv.

Os.6 : No jasně, jakože součástí toho jsme furt..

Os.8 : Rozplynout se je asi nejlepší slovo, ale přitom kus jako zůstane, jako asi bez těch nálepek a bez toho, aniž jako teď lpim tak hrozně moc na různých věcech, který jsou pro mne důležitý, tak pak už nebudou důležitý... jako.....no nedá se to asi sdělit.

Os.1: No ale pokud tady na tý zemi zůstane kus nás, tak zůstane jako v těch dětech.

Os.8 : Se mi zdá anebo třeba, když je někdo..... v architektuře..podle mne tam ty lidi taky vtisknou....třeba literatura..

Os.1: V literatuře to jsou lidi, který zanechali stopu.

Os.8 : Ale jako víc bytostný pro mne je být opravdu součástí toho zázraku a mít to dítě, který nese prostě tebe.

Os.3 : Když mi to přijde trochu jako prokletí, tohle jako ...

Os.8 : Záleží, co zdědí za vlastnosti.

Os.3 : Ne, tak jsem to ani nemyslela aleale přijde mi to jako svazující pro nás všechny, nebo pro mne, jako že prostě Když si takhle jako uvědomímkoho všeho v sobě vlastně nesu..... tak mě to děsí.

Os.8. Jo mně to taky někdy přijde jako svazující, když se mam určitým způsobem pořád chovat..

Os.3 : Ne takhle to ani nemyslím... nebo

Os.1: Jakjak jsem si to takhle představila, tak mně přišlo, jako kdybych reprezentovala tolik lidí, nebo, jo.

Os.8 : No já to nemám takhle konkrétně jako vy, že jo ..

Os.10. Podle mne to je jako bohapustej narcizmus, akorát to máte takhle zintelektualizovaný.

Smích.....

Os.8 : Mně furt učeť: měj se rád, tak se mám ráda, néa předky hlavně. No taky neříkám, že to je dobrý.

Os.1: Mně to připadá vlastně jako odpovědnost, jakoby když je něco když by lidská bytost měla být jako ta stopa....

Os.8 : Ale ona nemusí být jenom dobrá ta stopa, ta stopa je bez jakýhokoliv přidaného hodnocení. Rozumíš? Prostě nějaká je, její funkce je jenom, že je, a jestli je dobrá nebo špatná to už jako je jedno. A hlavně si to nepředstavuju jako konkrétní lidi, že bych byla jako složenina konkrétních lidí to né. Já jsem vlastně taková jako..... z druhý strany jsem o tom nepřemýšlela, já jsem spíš přemýšlela, že ty děti že zanechám stopu v těch dětech, ale že já jsem stopa těch rodičů, tak o tom jsem nepřemýšlela.. ... tolik.

Os.4 : To je taky důležitý, na prvním místě děti, ale pak obecně vztahy, ve kterých žiju. Přijde mi, dokonce mám takovej obraz ... že je to něco daleko pevnějšího nebo trvalejšího, než to, co po člověku zbude v takovém tom fyzickým nebo materiálnějším slova smyslu, mně to přijde daleko prostě festovnější, než kdybych postavil pyramidu nebo čínskou zeď, jo. A důležitější hlavně.... podstatnější. Takový ty naše:

to co po nás zbude, jak se to klasicky myslí, jo že něco vybudujem, to je tak legrační ve srovnání s tímhle. Ne že by to nebylo důležité ale ... nejdůležitější je ten otisk ve vztazích, nejdůležitější jsou ty vztahy rodinný a tak jako nejvýraznějc jsou ty děti.

Os.8 : Jenom taková poznámka, že když postavíš tu katedrálu nebo tu pyramidu, tak oni o tom napíšu, že je to dobrý, tak je to dobrý, ale u těch vztahů si nemůžeš bejt nikdy jistej...tak mi ty pyramidy přijdou takový jako.... výhodnější.

Smích

Os.1 : Jako investovat spíš než do dětí, jo?!

Os.9 : No teď si vem dnešní architekturu, v podstatě to vydrží třeba 40 let, a nebo něco napíšeš. ...takovejch lidí dneska už píše.

Os.8 : No to je blbý, to bylo lepší, když psal jeden.

Os.10 : Jedině spáchat atentát dneska.

Os.1 : To jsme se vrátili, skoro.

Os.10 : No a co vám jako říká to, když uděláte něco velikýho, ale nikdo si toho nevšimne a pravděpodobě si toho nikdy nevšimne.

Os.8 : Co to je?

Os.1 : Já jsem nic velikýho neudělala, tak já nevím.

Os.3 : A myslím, že ani neudělám.

Os.8 : Já taky.

Os.10 : To můžou bejt třeba ty děti zrovna.

Os.8 : To si všimnu já a oni, když to teda bude fakt velký.

Os.10 : Podle mne si těch lidí nikdo nevšimne, co pak si vás někdo někdy všimnul?

Os.8 : Mne jo, třeba.

Os.1: Mne už 3 roky si tady všímá docela hodně lidí.

Os.10 : No a že byste byli nějakej skvostnej pozůstatek, to vám někdo někdy řek?

Smích

Os.10 : Tak vidíte.

(Dále nerozumím, mluví jeden přes druhého)

Os.9 : Ty můj skvostný pozůstatku. Kam jsem to dopracovala.

Os.7 : A na druhou stranu coby ne, tobě nikdo nikdy neřekl, že je rád, že seš?

Os.10 : To samozřejmě ... ale o to jsem se spíš asi zasloužil já, než moje bytí.

Os.8 : No a to je výsledek toho, jak tě vychovali, ne?! A že tě porodili, hlavně! To bylo zásadní.

Os.10 : Že mě porodili... to bych mohl bejt, vděčit za to, že na mě svítí sluníčko.

Os. 8 : Ale to, že ti ten člověk řekl, že seš tady rád, je ale dost mnohem větší ...ale jako přímější je ta cesta k tomu tvému porodu. Viš že říkala (sedmička), jsem ráda, že tady seš, nebo něco takovýho.

Os.10 : Takže myslíte, že to bude nějaký jako pokračování vaší lásky, jo?

Smích

Os.9 : Ta ratolest jo, nebo co?

Os.10 : Jo. Chapadlo vaší dobrotivosti.

Os.7 : Víš, jako když to definuješ jako chapadlo mé dobrotivosti, tak ti na to neodpovím, takhle to fakt nevnímám.

Os.4 : Teďka si třeba někdy představuju, že vlastně moji rodiče měli zase rodiče a tak to jde pra pra pra pra.....až někam k Adamovi nebo co, jo. A mně vlastně přijde fantastický, že ke mně vede tak dlouhá řada..... (*chřust!!!! spolužačka otevírá chipsy*) protestuju, teda tady beztrestně žere.....

Smích

Os.8 : (Desítka) z toho dělá frašku.

Os.10 : Já z toho nedělám frašku, představ si, že já jsem čtvrtěj (desítka), todle já nemíním podporovat dál.

Smích.....

Os.5 : Jako v rodě?

Os.10 : No! jsem pátej.

Os.1 : No tak je to pro tebe výzva, tak prostě....

Os.8 : Tvůj životní cíl..zastavit (desítky) u vás.

Os.4 : Teď už by bylo opravdu blbý nemít (desítku), to se už skoro tak nějak automaticky předpokládá.

Os.7 : (Desítka) třeba když ty ses ptal jako chapadlo dobrotivosti, tak mě napadlo, když jsem uvažovala, proč mít děti, tak když jsem neviděla ještě žádný jiný důvod, tak první důvod byl, že mi ten člověk, se kterým žiju, přijde tak skvělejší. A někdy jsem vůči tomu ostatnímu světu tak pesimistická, že jsem si říkala, že bych chtěla v tomhle světě nechat někoho, kdo je jako napůl jako můj muž....

Os.3 : No.

Os.8 : To mě taky napadlo.

Os.7 : Protože mi fakt ten člověk přijde výbornejší. A najednou mi přišlo jako, že by to byla škoda (můj manžel) jednou samozřejmě umře, a mně to prostě ... to je tak těžce uchopitelný, když se to říká takhle nahlas, to zní hrozně banálně a pateticky, ale mně to fakt napadlo, že by to byl dobrý důvod, že tady byl někdo, kdo je charakterově napůl jako on. Mě to přišlo prostě fajn.

(..Nesrozumitelné.....)

III.**Tak já se ještě zeptám, jak si myslíte, že je vůbec postoj ke smrti, neborozšířenej postoj ve společnosti ke smrti?*

Os.8 : No o tom teďka já přemejšlim..

Os.9 : V západní společnosti?

Os.8 : Hrozně moc o tom přemejšlim a strašně moc mě to děsí, jak furt všichni ty plastický chirurgie a to až vlastně oni dělaj, že ta smrt není. To mi fakt přijde šílený, jako že před ní zdrhaj, jak to jde. Takovejhle mi připadá, že je nejrozšířenější přístup. Že není prostě a kdyby byla někde vidět, jako že bys třeba měl vrásku kolem huby,

tak seš okamžitě vyřazenej a pryč a co nejdál separovat a ..

Os.6 : Ale to spíšjako že ve filmech.

Os.8 : Mně to připadá i v normálním životě.

Os.4 : Mně připadá, že v důsledku toho tahle společnost umírá, jo, když si vezmete třeba pitomou statistiku, tak je to s tím jednoznačně spojený, ten strach ze smrti ji vlastně přivolává, jo když si vlastně vezmete, tak jednoho dne tady budou místo našich katedrál nějaký, já nevím.. mešity.

Os.8 : Mně to zas připadá, že nestihnou žít, že jenom zdrhaj, neustále zdrhaj a ten život strávěj tím útekem a najednou je to tady a oni nemaj vyřešený věci, nad kterejma, si myslím, je dobrý předtím přemejšlet, utečou jim ty vztahy a je to strašně výkonostní.

Os.1: Mně to připadá, že v dnešní společnosti se strašně hrabe v tom životě, já to myslím v tom smyslu, jak (čtyřka) říkal, o tom (*toto slovo nerozumím*) ...ne takhle to myslím. I třeba o tom, jak se, na to mám teda asi trošku vyhraněnej názor, jak se udržujou ty plody různý...a tohle, to mi připadá že tam ta obava musí bejt...

Os.8 : Jako snaha ovládnout, třeba...

Os.1 : Jo, jo...mít prostě i tohle pod kontrolou.

Os.4 : Jak rozhodovat o začátku života, tak rozhodovat i o jeho konci. Já jsem to tudle četl od někoho.

Os.3 : Jak rozhodneš o začátku života? Můžeš se strašně snažit a může ti to bejt úplně nanic.

Os.4 : No jasně, ale v tom smyslu, že to člověk oddaluje nebo naopak ...umělý oplodnění. No a tak nějak jsou podobný prostocviky, dělaj se i na konci života, že vlastně, a je to z toho, že lidi si myslej...to jsem četl, že čas jsou peníze, a pak si z toho vydedukujou, že to platí i obráceně: že peníze jsou čas, že když budu mít dost peněz, tak si zaplatím tu péči a ty potom mě udržej fyzicky vegetovat,jo. A že vlastně ...to je velikej omyl.

Os.8 : Mně v tomhle připadá ta smrt taková osvobozující, že oni si ty lidi furt jako myslej, že když budou mít ty prachy, že to je to štěstí, a ono je jim to na nic.

Os.1 : Když já si někdy říkám, že ta smrt je docela chytrá, že je v té smrti nějaká moudrost a že jako ví, proč zrovna teď a když do toho zasahuješ, tak to kazíš zákonitě.

Os.6 : Hele, a vy znáte takový lidi, který choděj s přicházejícím věkem každý dva roky na plastiky, aby měli ten obličej mladší a aby si ...

Os.8 : Hmm, rozhodně, to znám, takový lidi. Nebo lidi, který furt, furt, furt proč hromaděj ten majetek, samozřejmě nějaký zabezpečení je nutný jo, ale. Znáám spoustu lidí, kteří furt furt frut, jakoby to zajišťujou tady. Mně se v tomhle nejvíc líbila ta kniha od Froma "Mít nebo být", já už jsem to četla dávno, tak už to neumím tak formulovat, ale to přímo nesouvisí se smrtí, ani si to neuvědomujou, že je to se smrtí, ale neprožívaj ten život, jo. Protože kdyby si uvědomovali ten konec, tak by nepracovali 20 hodin denně, protože by si potřebovali vyřešit jiný věci, ale oni žijou tak, jako by byli nesmrtelný. Rozumíš, jako že neustále toho potřebujou víc a víc.

Os.7 : Mně přijde hrozně těžký v tomhle hovořit za jiný lidi, že to strašně často sklouzává k moralizmu. Jako, oni neustále dělaj....prachy, prachy.... Já znám lidi,

kteří ...to tak na první pohled to tak vypadá, že to tak mají, ale to co se děje jako v nich, to bývá často o něčem jiným. Že si tu smrt často uvědomují, žePro mně je těžký mluvit o tom, jak to má ta společnost, jestli je to nějaká nálada, která je vytvářena médii, tak o tom se dá mluvit, ale o jiných lidech je to pro mě těžký, abych nesklouzla k tomu, že já budu říkat, jak to dělaj špatně, a jak já vim, jak to má bejt dobře, jakože laciný moralizování.

Os.8 : Ne, já si myslím, že to dělám taky, jako že nebo to rozhodně dělat budu. O lidech bych jinak nechtěla mluvit, ale ve společnosti obecně je to ten trend.

Os.5 : Si myslím, když potom, ta smrt...tak nějak opravdu, ji vidíš tak často ji nevidíš, protože přijde tak rychle a nečekaně, že těžko si k tomu můžeš dávat nějaký postoje nebo se na ni připravovat. A ten strach je víc z umírání než ze smrti samotný. Jako z toho, že najednou to nemáš vůbec pod kontrolou, nemůžeš to ovlivnit, a teď se bojíš, že budeš závislej na ostatních lidech, budeš ležet na tý posteli a budeš mít plínky a najednou prostě ... se setkávám s lidma s tímhle tím strachem. Společenský nádech, jak se říká, si myslím, že už obecně je líp, jako že tohle téma je víc v médiích, ale ta konfrontace je víc s tím umíráním, z neschopnosti, ze závislosti.

Os.1 : Mne teďkon ještě napadá, že vlastně je to taky takový klišé, ale ono v tom je hodně pravdy, že vlastně to je věc, kterou jsme ještě nepoznali a že ji neznáme, prostě nikdo neví, fakt nikdo neví. Tady jde o to, že v dnešní době... ten strach z toho neznámého... to divný pižlání se ve všem možným, aby jsme se tomu neznámému postavili. Já to prostě neumím úplně vysvětlit, fakt to vnímám, že to je hodně o tom, že to neznáme, a vím to i od sebe, já se strašně bojím, když nevím, do čeho jdu. Prostě nevím, do čeho jdu.

Os.5 : Hm, takový zamaskování strachu..

Os.1 : Jo, tys to řekla dobře, že to jako maskujuem....

Os.7 : Já teď cejtím hrozně silnej trend u některejch lidí, a že já to taky dělám, jako vyrovnat se s tím, být s tím smířená. Ale co když je to součástí naší přirozenosti, že se toho máme trochu bát, že je to právě to neznámý. Já se taky bojím všeho neznámého, třeba je to na něco dobrý, jako je rozdíl... asi je dobrý o tom vědět, přiznat si to, že se toho bojíš, to já vidím to riziko, že někteří lidi se tváří, že to neexistuje, ale třeba je to dobrý, bojíme se toho všichni, tak třeba jestli to není v naší genetický, duchovní nebo v jakýkoliv výbavě, že to tam má svoje nějaký místo v nějaký míře..

Os.5 : To je pud sebezáchovy vůbec.

Os.7 : Ale myslím i ten strach z toho neznámého, že prostě.. svým způsobem mi přijde úplně absurdní být s tím úplně vyrovnanej . Jako nevíš, do čeho jdeš, já jako věřící člověk bych třeba mohla mít daleko pozitivnější přístup k tomu, ale já jako věřící člověk v tom jazyce v jakým je to popsáný, stejně nevím, co to je. Jo, takže, že nějakěj malinkej nebo nějakěj strach je na místě.

Os.10 : Já si myslím, že to je úplná blbost se s tím vyrovnávat, protože to by se člověk musel vyrovnávat úplně se vším, co ho může potkat, to by člověk celej život nedělal nic jinýho, než by se vyrovnával a pak by se na to vykašlal.

Os.6 : Já si myslím, že to děláme, jsme lidi...

Os.8 : A proto studuješ psychoterapii?

Os.10 : Cože?

Os.8 : Abys ses s tím nemusel vyrovnávat, tak studuješ psychoterapii.

(Jeden přes druhého)

Os.7 : Ale to je přesně ono!

Os.10 : Prostě je třeba žít a když to přijde, tak se s tím vyrovnat.

Os.8 : No to jo, ale aby mi ten strach nekazil to žití, rozumíš? Zas je třeba nějakou míru.

Os.4 : Já si myslím, že v první půlce života je ten strach ze smrti přirozený a je na místě, to nás žene k tomu, abysme zabezpečili rod, měli děti, život a takhle. Ale že třeba v druhý půlce života, když už někdo to má třeba založený, tak má takovej prostor nebo tam vidím, že se může otevřít prostor přemejšlet, vo věcech jinejch mimo jiné o tý smrti. Už to je taky o tom, že jak je člověk starší, tak s tou smrtí přichází víc do kontaktu, už víc jeho vrstevníků umírá a tak by to mohla bejt otázka přítomnější. A tam, když o tom bude přemejšlet a vlastně to nevytěšňovat, tak nějakym způsobem toho vyrovnání s tou smrtí dosáhne ale opravdu ... A výsledkem tohodle vyrovnávání by mohlo bejt to, co já si představuju pod pojmem moudrej stařec nebo moudrá stařenka. Že stárí v sobě nese možnost být moudrej a když si uvědomím, kolik moudrech starců jsem viděl kolem sebe, tak si uvědomím, že to už je pomalu pohádková bytost. A mám pocit, že dřív tu určitě byli, a v tomhle je ta doba jiná, že vlastně umírají starý blázni než moudří lidi. A že to je právě tím strachem ze smrti, že oni když jsou v tý druhý půlce života, tak oni lpějí na hodnotách který patří do tý první půlky života. Chtějí mít pořád víc prachů, protože

Os.3 : Třeba maj pocit, že jsou ještě v tý první půlce.

Os.4 : No právě, když prostě chci založit rodinu, tak musím postavit dům, nebo musím se postarat, zabezpečovat, ale v druhý půlce života objektivně už tolik peněz zase nepotřebuju

Os.3 : Jasně ale jak (čtyřko) určíš půlku života? Čim ?

Os.4 : Já neurčuju půlku života, obecně, postupně...

Os.8 : S tím stárím to máme s (čtyřkou) asi podobně, že mi přijde to, proč se s tím vyrovnávat, tak když má člověk tu smrt daleko, když nestihl o tom přemejšlet, zatím, tak potom se drží zuby nehty, tak i to okolí ... třeba ty děti jak vy jste říkali, to zní krutě... že to chceš vrátit rodičům. Tak já se hrozně bojím, že moje máma bude bezmocná a že bude nemocná a bude umírat, protože zrovna vim, že ona s tím vůbec není vyrovnaná, a vim, že v tomhle to pro mne bude těžký. Ne v tom ohledu postarat se o ní materiálně, dát jí péči a lásku, ale v tom, že prostě ona bude bojovat, bude s tím bojovat a toho se hrozně bojím. Jestli mi rozumíte? My jsme měli doma 14 let hodně těžce nemocný prarodiče, který mohli kdykoliv umřít a byl to šilenej stres, protože s tím vyrovnaní nebyli, tak to bylo úplně šílený. Bylo s nima hodně práce fyzicky, ale to na tom zdaleka nebylo to nejhorší. Jako ty jejich úzkosti, mne to fakt děsí a jistym způsobem, když budu úplně upřímná, tak mi to přijde vůči mně nefér, protože já umřu taky. A taky se s tím budu muset vyrovnat. A proč se mám vyrovnávat ještě se smrtí někoho jinýho, jako vnitřně, rozumíte mi?. Jeho..... proč mám řešit tu jeho cestu....a nebo nevím jestli to zní srozumitelně.

Os.1 : Myslím, že ti rozumím, já jsem ale tohle nikdy nezažila, takže já nevím..

Os.4 : Třeba moje žena to zažila a říkala, že to je.. .. strašnej zážitek..že to je opravdutak něco hroznýho, když člověk vidí umírat někoho, kdo s tím není, to bylo

u její babičky, smířenej vůbec. Tak to je křeč, jo.

Os.8 : To prožívaj, tak....oni se bojejí. Ten strach šílenej.

Os.4 : Oproti tomu, to co jsem zažil já, že ta smrt může mít tu krásu.

Os.5 : Ale já jsem zase to když jsem pracovala na dlouhodobější praxi v hospici, tak tam byli takzvaně podle personálu rozdělení lidi na smířené a nesmířené.a tenhle fakt nebyl smířenej a ta rodina taky ne, to je fakt hrozná smrt, ti lidi s tím fakt nejsou smířené...Tak mi to přišlo úplně děsivý, věřím, že ty lidi měli opravdu ten strach jako hrozivej, ale nedokázal bych vůbec říkat....srovnávat závažnost nebo nezávažnost procesu té smrti, jako že těžko říkat ideální smrt. To, jak by člověk měl vypadat, když umírá. Že to je tak jako individuální, a že se mi moc nelíbí mluvit o ideální smrti, že tě to trošku svazuje i sama sebe, jak máš vypadat, jak máš mluvit a nikdo jsme před tou smrtí v zásadě jako nebyli a těžký jak to budeme ...jako...to ...
...já si u svého perfekcionismu říkám, jak jim tam budu jako říkat....tak a teď mam mluvit jako smířené a co?! Jsem smířená, nejsem smířená. By mě mohla ta dokonalá smířenost jako svazovat, tak to má bejt dobrý..

Os.8 : Já to těm svejm rodičům nevyčítám, já je chápu a právě ta moje.....a já mám, že bych je měla šíleně chápat v tuhle chvíli, ale to bude proces, kterej bude trvat několik let, a já vim, že na to nemám, už teď vim, že na to nemám, a budu agresivní v tom procesu a to zase vadí mojí perfekcionalitě, že to prostě nezvládnou tak, jak bych to měla zvládnout.

*IV. *Já jenom k tomu, a to v podstatě navazuje, jestli jste byli sami ohroženi na životě a jestli jste se setkali se smrtí někoho blízkého?*

Os.4 : Já bohužel, ano.

Smích

Os.1 : (Čtyřko) to byla otevřená otázka.

Os.8 : Tak ona byla uzavřená, ale byla myšlena otevřeně.

Os.8 : Tak já ano a je teplá, měkká a příjemná.

Os.1 : Ta smrt?

Os.8 : Hmm..... ta moje.

Os.4 : Moje taky.

Os.8 : Jenom ta moje, a ta, se kterou jsem se setkala u jinýho člověka, protože byly dvě, a tam mě hrozně překvapilo, protože jsem si myslela, že když přijde ta smrt, tak se zastaví ten svět, a stane se něco šíleně zásadního, a byla taková nenápadná. Až tak odzbrojujícíně prostý to bylo, prostě poslední výdech a klid..... a nic se nezměnilo, to mě možná....jakoby..... a i ten smutek..kterej samozřejmě byl velikej, protože to bylo v blízký rodině, ale nebylo to zas tak šílený. Bylo to prostě....mělo se to stát. Mě na tom překvapilo tohle, že to nebyla taková bomba. Ten strach mi přišel mnohem větší než to, co se potom stalo.

Os.7 : Já jsem měla babičku, která mi byla strašně blízká. A jako dítě na takovou tu otázku jako dítě: "máš radši maminku nebo tatínka" jsem říkala babičku. A ona právě ten poslední půlrok byla v nemocnici, měla zápal plic a když vidíte, jak ten člověk trpí fyzicky a jak je bezmocnej. Tak samozřejmě vás právě napadne, a já jsem se, mně bylo 17, modliła, buť jí pane uzdrav a nebo si ji vem. A tohle prostě... už mě jí bylo hrozně líto....a já jsem ohledně její smrti měla takovej prorockej sen a ten se do

puntíku stal, takže na mě to působilo strašně pokojně. Já jsem z té nemocnice odešla pokojně po tom, co se odehrálo fakt všechno stejně jako v tom mém snu. A já jsem seděla v tom parku u té nemocnice a já jsem ani neplakala, jenom jsem cejtla strašně hluboký pokoj. A možná tím, že to bylo celý takhle a že je to o tom, že kdyby, jak mě má teď v pátek (partner) vyzvednout, prostě se vyboural, tak je to o něčem zas jiným. Jestliže je ta smrt, je to něco, s čím najednou začínáte počítat, smířovat se s tím a máte pocit, že je to v tu chvíli ta dobrá smrt, tak je to něco jiného. Ale kdyby se mi ten (partner) vyboural tak tak s tím nebudu smířená.

Os.4 : Já taky to nemám srovnaný tyhle ty autonehody a ty náhlý smrti.

Os.1 : Já jsem asi byla, nevím, jak to mám přesně formulovat, v ohrožení života. Dejme tomu, ale já jsem právě v ten moment měla tak intenzivní pocit, že se mě tady ta věc jako netýká, něco jako smrt. Asi to je rouhání, ale já jsem v ten moment věděla, že ne.

Os.8 : To je možný, ne? Já si to takhle představuju, že to ...

Os.4 : Já si to taky tak nějak představuju, to je buď anebo. Buď vídíš, že ještě ten čas tady není, moje cesta je ještě zpátky.do života.

Os.8 : Možná, že moje smrt byla měkká a příjemná, protože jsem si jí přála. To je taky možný, že opravdová smrt, která by nastala ve chvíli, kdy si jí teda nepřeju, by byla jiná.

Os.7 : A je pravda, že moje první setkání s něčím jako smrt, když mi bylo asi 8 a náš strýc někde u Valašska měl tři klinický smrti. Ale on už to měl pomalu nacvičený jak zážitek z natáčení, když to líčil. Možná už to, jak o tom mluvil jako o něčem neuvěřitelně příjemným. To dítě to vnímá jinak, dneska kdyby mi to líčil, tak už budu víc skeptická, ale jako dítě jsem to vnímala, že je to dobrá věc. Že ještě nechci, ale až se to stane, že to bude docela dobrý. Protože ten jeho způsob...

Os.8 : Co říkal?

Os.7 : On právě použil strašně podobný slova jako jsi říkala ty, on právě neměl takový to klasický světlo....já nevím, já už si to nepamatuju. Ale že hovořil prostě o zážitku, kterej vnímal hrozně fyzicky a psychicky, a přitom jako nic neviděl, ale měl pocit, že je všude měkko a teplo..

Os.8 : Něco jako dělohu.

Os.7 :a hroznej pokoj cítil, a že se mu z tohodle prostě nechtělo zpátky. Že mu naopak přišlo násilný, jak cejtil, že ho někdo prostě šoupe zpět.

Os.8 : To mi ještě přijde legrační ta moje představa, jak mám špatnej krevní oběh, tak mam furt studený nohy. Tak já jsem si předtím smrt představovala, že mi bude furt zima a že budu mít furt ty studený nohy a úplně mi to bylo odporný, protože já se nemůžu zahřát takhle navečer, jako když vlezu do postele. Tak jsem si představovala, že budu mít všechno studený jako ty nohy. Tak mi to připadalo hrozný.

Os.5 : A neměla?

Os.4 : Mně se hodně intenzivně..

Smích....

Os.4 : Co říkala?

Os.10 : Že ještě nevystydli.

Os.8 : Nemůžu ručit za to..

Os.4 : I když to není blízký člověk, tak jsem hodně intenzivně prožíval tu smrt papeže. Jsem měl pocit...vnímal jsem ho jako velkého člověka, tak i ta smrt byla prostě jeho formátu. Včetně všeho...vlastně to musí být velká velikost přijmout to utrpení jaksi v přímým přenosu. Prostě mě přišlo, že to je fakt borec.

Os.1 : To já nevím, mně napadá, jaký on měl na tom podíl, že to bylo v přímým přenosu?

Os.8 : Mně tohle to právě vždycky,... já jsem se úplně zhroutila, když zemřela princezna Diana, ačkoli jsem k ní předtím neměla žádný vztah a skoro jsem o ní nečetla, a jsem naprosto přesvědčená, že to dělají ty média.

(Hromadný souhlas)

Os.10 : Když všichni brečej v televizi, tak brečíš taky.

Os.8 : Přesně to na mne takhle působí.

Os.7 : To není tak jednoduchý, mě napadlo, jak říkal (*čtyřka o smrti papeže*), mohl by si dovolit mít strach ze smrti, možná by jsme se to ani nedověděli, mohl by si dovolit a třeba šilet a říkat proboha já nechci, já se bojím, a třeba by mohl mít krizi víry a může si to dovolit před těma relativně blízkýma lidma.

Os.8 : Z jeho strany to jo, to myslím že samozřejmě ano, ale z mé strany, to jsem úplně zírala. Já jsem probrečela tři dny, protože umřela nějaká princezna Diana, a přitom tajdla v horských chatkách bydlejí úžasný lidi, který umírají a já vo tom vůbec nevím a nic mi to nedělá. A tu ženskou, já jsem ji opravdu ani jak máte prostě nějaký idoly, prostě nic. Já jsem se o ní nejvíce dozvěděla ve chvíli, kdy zemřela, ale tím, jak na mě působily ty média, tak jsem se z toho úplně z toho položila.

Os.10 : To ti bylo 14, taky ne?

Os.8 : Nebylo...to bylo v 97. .ja jsem se pak úplně položila, tím to začlo a proto si to tak pamatuju, nebo 11.zářím to začlo? Něčím takovýmhle? No zas ty média, ty dokážou strašně moc. Jako superstar na mě neúčinkuje, ale když někdo umře, tak fakt jo.

Smích.....

Os.1 : Teď konc jak jsi to říkala, tak mě připadá, jak si mluvila o svých prarodičích, že takový to, že vlastně umře a je v tom ta přirozenost, tak mě připadá, že tady z toho je ta šou, právě. Že v tomhle já vidím tu nepřirozenost. Víš, jakože tam není ten moment, že vlastně nic, že to je příroda.

**Já teda..... pardon, dokončí to.*

Os.1 : Já jsem chtěla, jak jsem taková poslušná, odpovědět ještě na jednu otázku. Jak jsem vnímala tu smrt ve svém okolí. Tak já jsem ji vnímala jako elegantní.

*V.*Tak poslední teda otázka, čas nás trochu tlačí, jestli má smrt smysl?*

Os.8 : To já nevím, úplně z evolučního hlediska mě napadlo, aby se sem ty další lidi vešli.

Smích.....

Os.8 : Z hlediska logistiky má smysl.

Os.9 : Mně už to přijde jako takový intelektuálštění. Víš, jako přemýšlet, jestli má smrt smysl? Vzhledem k odpovědem.

Os.8 : To bylo drsný.

Os.5 : Ale má pravdu.

Os.4 : Si taky myslím, že teď mě napadla taková myšlenka, jsem jezdil do školy a nevím jestli je to teď, tehdá bylo v hromadnejch autobusech napsáno : “mladší uvolněte místo starším” a teď by to mělo bejt opačně. Starší uvolněte místo mladším.....no možná, že je to takhle.

Os.6 : Co by byl život bez smrti?

Os.8 : Nuda.

Os.10 : To je nějaká povídka jak 300letá pani, jak byla hrozně naštvaná...

Os.6 : Ale my by jsme nežili 300 let ale nekonečně.

Os.8 : Podle mě ta smrt dává smysl tomu životu.

Os.1 : A co když právě to, co nás pudí k tomu životu, je právě ta smrt.

Os.8 : Já si myslím, že začneš umírat, a to jsem říkala na začátku, hned jak se narodíš.

Os.1 : No s tím souhlasím.

Os.8 : Že jako ta konečnost, to, že máme nějakej čas, dává prostě tomu smysl.

Os.1 : A jestli ta energie, o který jsme mluvili, jestli v tom právě není ta smrt. Jako to proč ta kytká roste, tak jestli právě neroste proto, aby mohla zvadnout.

Os.4 : Proč bych se někam hnal nebo snažil, když stejně času je neomezeně, času je neomezeně, jak by ten život vypadal, jo. To by byl takovej nějakej....

Os.7 : Tak o tomhle jsem se hádala s paní profesorkou Peškovou a Šturzovou, na tom semináři, a já ani nebudu říkat, čím jsem ovlivněná, protože by to znělo hrozně dětsky, ale já mám pocit, že to nemusí být nutně, že nás jenom ta smrt žene. Podle mne si většina lidí neuvědomuje a nepřipouští, že umře. A taky se chovají, jako by byli nesmrtelní a nikam je to nežene. Já si nejsem jistá, že kdyby jsme byli nesmrtelní, jestli by jsme nutně hnípali jak včely

Os.1 : Já jsem v tomhle takovej freudovec, jako že tam někde ta smrt někde v tom nevědomí je.

Os.7 : Jo, to bezesporu.

Os.8 : Já myslím, že je tam zakódovaná.

Os.6 : Já si myslím, že by jsme nebyli, kdyby nebyla smrt.

Os.8 : To by jsme se sem nevešli a jsme na začátku a máš to.

Os.6 : Já si myslím, že už ten samotnej smysl, ne smysl, ale ten zákon toho života prostě tu smrt potřebuje. Prostě by jsme se nenarodili, kdybysme nemohli umřít. Mně to přijde, že by to prostě nebylo. Že bysme prostě nebyli, kdyby nebyla smrt.

Os.10 : Hlavně by nebyli ty další potom.

Os.3 : Ani ty před náma.

Smích

Os.8 : To by byla pohoda.

Os.10 : To bysme byli jenom my, od začátku do konce.

Os.8 a os 3 : *(takřka jednohlasně)* To by tady nebyl nikdo!!

Os.4 : Myslím, že už by tě to tady přestalo bavit, kdybys všechno tohle a teď bys neměl jak a kam odejít.

Os.8 : Sebevražda nepomáhá.

Smích

Os.8 : Mne napadla ta pohádka Dařbuján a Pandrhola, tam je to všechno úplně geniálníjak nemohli zabít to prase..

Os.11 : Tak to mohli být jenom vegetariáni..

Os.9 : Tak hlady bys neumřela, tak vo co jde, vid'.

Smích

Os.10 : Ale hlad bys měl.

Os.3 : Mně se nejvíc líbí to, co říkala (*šestka*), že bysme prostě nebyli.

**Tak to tu bylo svržený do toho, že je to intelektuální, ty jsi říkala, že se proměníme v nějakou jednotu nebo něco jinýho, tak v tomhle smyslu, jestli to má nějaký smysl? Třeba...*

Os.8 : Teda kdyby to takhle bylo, tak podle mne by bylo mnohem jednodušší tou jednotou zůstat a vůbec se nerodit a neprožívat ten život. V tomhle smyslu to vidím tak nějak. To já úplně nemám prostě vyřešený, proč se vlastně teda musíme od tý jednoty zase tajdle něco...

Os.6 : Protože ta jednota nemá vědomí tý jednoty.

Os.8 : No ona nemá žádný vědomí, tak proč nás jakoby vykopne, a teď jsme tady žili nějaký život a pak se zase tam začlenili.

Os.3 : To je taková ta obměna, víš, tam by jsme se taky všichni nevešli

Smích

Os.8 : Myslíš? Tak to je ale zajímavý.

Os.7 : Mně napadá, že ta otázka není, jestli má smrt smysl, ale jestli má život smysl, že to spolu hrozně úzce souvisí.

Os.10 : Nějak tady nepadlo, jakou bysme si tu smrt představovali.

Os.5 : Jakou by sis ji představoval?

Os.10 : Mně by se líbilo, kdybych umřel starej, že jo, ale člověk si nemůže vybírat. A když už bych umřel starej, tak už bych oželel i nějakou tu jako.... no člověk nemůže mít všechno.

Os.9 : Říká se, že okamžik smrti je něčím hodně spojený k sexuálnímu zážitku.

Os.6 : My se vždycky vrátíme k tomuhle.

Os.8 : Protože jsme v první polovině života, bych si typla.

Smích

Os.8 : A možná taky, že jsme na konci výcviku.

Os.7 : A ještě na vážnou notu.

Smích

Os.8 : Neuvolňujete tenzi, tak ...

Os.7 : A ta poslední věc je ta, kde ta smrt působí nejvíc absurdně, když mi můj strýc líčí ty věci z patologie. Protože on dělá na kriminálce, má tam jak mladý lidi, kteří se zabijou na motorce, sebevraždy, že jo, když někdo zavraždí holku. A jsou to všichni alkoholici, protože tu hrůzu zapíjí v alkoholu, čistým lihem. A strejda je fakt už fakticky zdeformovaný, má občas potřebu mi ty obrázky přinést, a na mne to nepůsobí hrozně odporně, jako že bych řekla, to je na blití, to zetlelé tělo. Ale když si představím, že to byl ještě před pár týdny člověk, kterej se radoval, měl životní plány, chtěl se vdát. A najednou je tady tak mrtvej, zubožený. A oni ti patologové jsou takový cyničtí, tak si tam fotí různé věci na různé kalendáře, no to je jedno. Tak tam mi přijde ta smrt absurdní, ponižující a hrozně ubohá.

Os.1 : To není ta smrt, to je to tělo.

Os.8 : Je to ještě ten člověk?

Os.7 : Joo, jako mě přijde, že si to ale říct, že to je to jenom tělo..

Os.8 : Jako to je strašný, samozřejmě nebo jako nesouhlasím s tím. Ale právě při tom zážitku s tou smrtí, když jsme toho dědu obličali. Jako to mrtvé tělo do té rakve, ták..

Os.7 : To ale nebylo tělo, který bylo znásilněný a zabitý, to právě myslím.

Os.8 : Já vím , ale už to nebyl ten děda...jo už to bylo prostě jenom schránka..Jakoby s tím posledním výdechem, už to nebyl on.

Os.7 : Ale právě to násilí tomu dodává hroznou absurditu a jako když mi to ukazoval, tak mi ty fotky ukazoval, nad tím tekly slzy, fakt to nebylo o tom, že bych si říkala Ježíši, to je na blití. A mě to prostě bylo hrozně líto, že něčí život.prostě že to je opravdu jako ponižující smrt, zubožující.

Os.8 : Mně v tomhle kontextu připadá jako.. .. jak třeba se tady snažíme na tom výcviku, člověk furt prožívá tolik věcí, a pak prostě přijde nějaký hovado vožralý a třeba ho zabije. Tak to mi přijde úplně absurdní. To už potom tahle ta smrt, o který tady mluvíme, to mi připadá jako něco úplně jiného.... ..

Os.7 : Přesně tak

Os.8 : To mi přijde, jak se s tím člověkem pipláš nebokolik pozornosti za ten život, a jak neuvěřitelně úžasný, co všechno lidi prožívaj. Ty neuvěřitelný dimenze a najednou prostě, ale úplně zbytečně nějaký hovado prostě... .. to mi přijde hrozný. To už pak nechápu tu smrt.

Os.10 : Ty ale nevíš, co prožívá hovado.

Os.8 : Hovado je mi ukradený... .. Sice teda ho budu léčit, ale zatím je mi ukradený.

Os.4 : když vidím třeba, jak kluci u nás v hospodě sotva stojí na nohou a sednou do auta a jedou..byť do sousední vesnice, kilometr, dva. Ale prostě to se mi otvírá kudla v kapse.. to je moc tohle.

**Tak asi za 7 minut začíná skupina...*

Os.7 : Tak se jenom přesunem, ne?

*Tak já vám všem moc děkuji.